

El sector oriental de les muralles de Gerunda. Noves aportacions al seu coneixement (Campanya d'excavacions de 1987 a la Torre Gironella)

J.M. NOLLA, X. ALBERCH, J. MERINO i D. VIVO

Els buits de coneixement que tenim sobre la història més antiga de la ciutat de Girona són enormes; buits que només podrem anar omplint, fins a cert punt, a través de l'excavació arqueològica del subsòl, a partir d'un programa precís i de llarg abast. En efecte, les múltiples exploracions efectuades en el pas dels anys han estat, quasi sempre, fruit d'un control d'obres d'adequació de la ciutat vella o remodelatge d'algun sector, més que no pas excavacions programades amb objectius clars i intentant resoldre problemes concrets. Un cop d'ull a la història de la investigació ens permet descobrir només unes quantes excavacions que no fossin motivades per una urgència o aprofitant una conjuntura favorable; la tasca de Serra-Ràfols en relació a la definició del circuit murat romà i el sector de Torre Gironella, concretament, els sondeigs dirigits, primer per Serra-Ràfols i després per Riuró i Oliva, a l'interior de la Caserna d'Alemanys i l'excavació de Miquel Oliva el 1973, també a Torre Gironella (1). Com podem veure, ben poca cosa i resultats molt minsos.

Estant així les coses, pensàrem que havia arribat el moment de canviar d'actitud i aprofitar tota una sèrie de condicions favorables per endegar un programa d'excavacions permanents a Girona, efectuades en indrets adequats i que intentessin solucionar, fins allí on fos possible, algunes de les qüestions plantejades i no resoltes, i que servissin per suscitar-ne de noves, aplegant, a l'hora un conjunt de dades que ens fes possible veure amb més claredat l'evolució històrica de la ciutat a època antiga. Aquest és l'únic camí, mancats com estem d'altres fonts. Per començar a tirar endavant aquest programa, engrescant les institucions municipals i la ciutadania, fent-los evident la necessitat de respectar i de recuperar el patrimoni arqueològic ciutadà, que és també un document històric únic, vàrem pensar que podia ser interessant i de gran rendibilitat, efectuar excavacions a la Torre Gironella (fig. 1) per la seva avantatjada situació, per una sèrie de problemes plantejats que no havien estat resolts de manera satisfactòria i perquè en ser un indret molt afectat per obres continuades i excavacions arqueològiques, no suscitaria cap dels problemes greus amb que topa, arreu, l'arqueologia urbana. A partir d'aquí, caldria passar a ex-

plorar i excavar altres indrets segons un pla general adaptat a les necessitats, a la problemàtica històrica i a les possibilitats del moment.

LA TORRE GIRONELLA: SITUACIÓ I TOPOGRAFIA

Aquesta poderosa fortificació, avui dia en ruïnes, es localitza al vèrtex de llevant de la romana *Gerunda*, en el punt més enlairat, uns 150 metres més enllà de l'absis de la catedral i a l'altra banda, en direcció a llevant, de la Caserna d'Alemanys, una altra de les ruïnes de fort regust romàntic d'aquesta part de la ciutat (fig. 1).

De sempre, aquest ha estat un dels punts més febles de les defenses urbanes en permetre, de ser controlat, tenir sotmesa la ciutat. De fet, tot el sector de la Gironella ve a ser una mena de terrassa elevada, ampla, que més a llevant, queda també dominada per altres pujols, els darrers contraforts de les Gavarres. Domina també, amplament, la vall del riu Galligants i per tot això constitueix un punt estratègic d'incalculable valor que cal controlar. Per totes aquestes raons, breument enunciades i sobre les quals tornarem a parlar-ne més endavant, s'entén fàcilment que, de sempre, aquest sector hagi estat especialment defensat i dotat d'obres de fortificació ben poderoses. Recordem que Torre Gironella fou un baluard inexpugnable durant la Guerra del Francès i que l'exèrcit napoleònic intentà ocupar, sense èxit, moltes vegades, sabent perfectament bé que la seva captura comportaria la rendició immediata de la ciutat. L'any 1814, en retirar-se, els francesos van volar a consciència, aquesta fortalesa en la previsió de què en una possible nova confrontació no representés un problema com ho havia estat anys abans, el 1808 i 1809. Els avenços en el camp bèl·lic van deixar sense utilitat aquesta mena de defenses i això explica que mai més fos reconstruïda i restés essent un camp de

1. Per fer-se una ràpida idea de les excavacions i sondeigs que s'han efectuat a Girona, la data i els responsables, podeu consultar: J.M. NOLLA, *Girona romana. De la fundació a la fi del món antic*. Girona, 1987, p. 17.

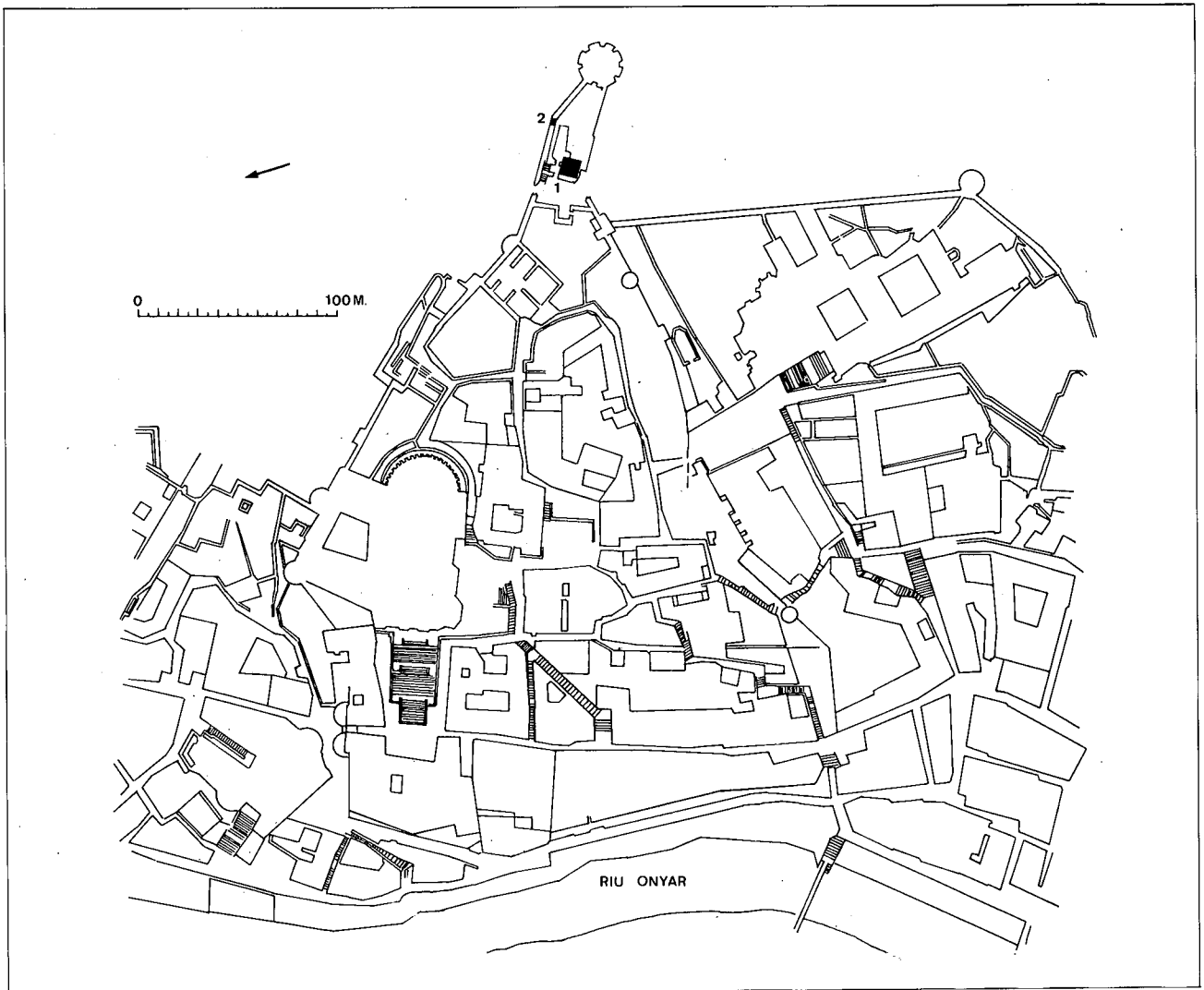

Fig. 1.- Situació dels llocs afectats per la campanya d'excavacions de 1987, al sector de Torre Gironella (Girona). (1) Torre romana. (2) Arc d'una porta, bastit amb carreus de pedra sorrenca, encastat enmig del parament medieval.

ruïnes que ha esdevingut la imatge ideal d'una certa Girona i ha atret, en diverses ocasions, l'interès d'artistes de tota mena.

LA HISTÒRIA DE LA INVESTIGACIÓ I LES HIPÒTESIS PLANTEJADES

El primer en assenyalar l'existència de restes de l'emmurallament romà en el sector de Torre Gironella fou el sr. Cazorro, el qual, l'any 1910, per encàrrec de l'Institut d'Estudis Catalans, inicià un seguit de prospeccions que tingueren, com a resultat, l'aplegament d'una important documentació gràfica i el dibuix del primer plànol general amb la indicació del perímetre murat de la *Força Vella*, plànol que mai arribà a ser publicat però que fou ben conegut i fins i tot utilitzat abundantment. Degué ser durant aquesta tasca que Cazorro descobrí o si més no valorà oportunament un llenç de muralla monumental, d'opus quadratum feta de grans blocs regulars de pedra sorrenca, que hom podia contemplar, parcialment, a l'interior de les grans sales cobertes amb una poderosa volta de mig punt que corresponen a la fortificació medieval de la Gironella, aleshores d'accés difícil. Aquest tram de muralla co-

rrespon al que avui sabem és la cara nord de la torre romana, però en aquell moment, hom considerà que es tractava d'un fragment especialment ben conservat de la muralla urbana de Gerunda, precisament del llenç meridional, que tenia la seva continuació, ben visible i coneguda, en el sector de la plaça de Sant Domènec i a l'interior del pati de l'Estudi General, conegut popularment com l'edifici de «Les Aligues» (2). Aquests descobriments i el plànol que compendiava tot el treball de Cazorro, si bé mai publicats, si, en canvi, que degueren ser coneguts almenys per part dels erudits ciutadans a més a més dels membres de l'Institut; prova clara n'és la referència que en fa Carles Rahola en la seva valuosa monografia sobre la ciutat dels quatre rius que fou editada el 1929 (3).

El mes de gener de 1930, arribà a Girona l'erudit germànic Adolf Fick, el qual visità les restes murades de la *Força Vella* i n'alçà plantes i seccions de sectors concrets (el pati de l'Escola Pia, per exemple), donant, també, la seva versió sobre les fortificacions del nucli

2. J. de C. SERRA-RÀFOLS, *Les muralles ibèriques i romanes de Girona* a *Anuari de l'Institut d'estudis Catalans*, MCMXXVII-MCMXXXI, p. 69 i 73.
3. C. RAHOLA, *La ciutat de Girona*, Barcelona, 1929 (volum I), p. 65.

antic de Girona, fent referència concreta als sectors on hi havia restes de tipus «ciclopi» i restes clarament romanes. El treball, interessant però molt irregular, ràpid i basat només en l'observació i gens en l'excavació, fou publicat de seguida (4). En l'article es feia referència directa a la Torre Gironella, lloc que visità i que ens descriu, no sense errades greus (5), i on assenyalà, per primera vegada, que la fonamentació de l'opus quadratum de sorrenca és sobre blocs «ciclopis» menys polits, de pedra calcària del país, i, també, la funció de tota aquesta àrea, a època romana, com a punt de guaita aprofitant la situació i l'alçada que fan que es domini tots els entorns de la ciutat (6).

Uns mesos després de la visita d'Adolf Fick, tingué lloc el començament d'un programa molt ambiciós planejat i organitzat per la secció històrico-arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans i dirigit sobre el terreny per J. de C. Serra-Ràfols, programa que al llarg de dues campanyes aconseguí reunir una important base documental que continua essent, encara avui, bàsica per conèixer la història més antiga de la ciutat, i, especialment, tot allò relatiu al circuit emmurallat. Per primera vegada, l'exploració i la recollida de dades anava acompanyada d'excavacions puntuals encaminades a resoldre qüestions concretes. El resultat d'aquestes prospeccions i sondejos fou, també, publicat de seguida (7).

Un dels sectors que fou objecte d'excavacions fou l'àrea de Torre Gironella. En començar els treballs, que tenien com a objectiu veure amb claredat com funcionava el tram romà en aquella zona, només era visible una part considerable, però incompleta, del que

ara sabem que és la cara nord de la torre (8), però Serra-Ràfols, després d'una anàlisi acurada de les restes antigues, acabà per adonar-se'n de l'existència d'un possible angle recte que dibuixaria, de ser cert, un canvi de direcció cap al sud del parament romà. En funció d'això es feu l'excavació en aquella zona, sondejant i netejant tota la cara nord i excavant el sector de ponent, acabant per descobrir una torre quadrangular les mides de la qual, malgrat tot, no era possible donar amb exactitud (9). Per dificultats diverses, l'excavació no s'acabà del tot, no arribant, almenys pel que fa al sector de ponent, a les parts més baixes de la fonamentació ni tampoc es netejà ni s'analitzà amb cura tot el sector de migdia, en part i probablement per la gran quantitat de runa que allí hi havia, cosa que explica que no arribés a entendre mai del tot, la tècnica constructiva i la importància de l'edifici (10). A partir del resultat d'aquestes excavacions, Serra-Ràfols apunta un seguit de teories que han estat acceptades i incorporades als estudis que hom ha dedicat a la Girona romana (11).

Anys després, concretament l'any 1941 i el 1942, Serra-Ràfols retornà a Girona per completar l'estudi del circuit murat antic que havia estat inacabat, centrant-se en llocs concrets i puntuals que no havia estat possible estudiar en detall el 1930 i 1931 o que ho havien estat insuficientment. La primera de les campanyes, tingué per objectiu l'interessant poterna del sector occidental de la ciutat que hom localitzava a can Bosmonart (12), i la segona se centrà en la Torre Gironella, l'exploració completa de la qual no havia estat possible dotze anys abans (13). En aquesta ocasió s'ex-

4. A. FICK, *Die Römischen Stadtmauern von Gerona a Archäologischer Anzeiger*, 1930, columnes 266-275.
5. FICK, *Die Römischen...*, citat, col. 272, on assenyalà l'existència a Torre Gironella d'un llenç de muralla romana d'uns 20 m. de longitud (exageració notable) per 5 d'alçada.
6. FICK, *Die Römischen...*, citat, col. 272-273, i fig. 6.
7. SERRA-RÀFOLS, *Les muralles ibèriques...*, citat, p. 69-84. Una versió en castellà quasi idèntica d'aquest article la podeu consultar a: J. de C. SERRA-RÀFOLS, *El recinto antiguo de Gerona a Archivo Español de Arqueología*, 47, 1942, p. 114-135.
8. SERRA-RÀFOLS, *Les muralles ibèriques...*, citat, p. 73-74 i figures 111 a 114, amb interessants comentaris. Les figures 111 i 112, dues bones fotografies, ens mostren la cara nord de la torre romana, el costat més occidental i el més oriental respectivament, tal com queda després de la neteja i excavació. No hi ha pràcticament canvis en relació a l'estat actual, només canvia un mur medieval o modern que es recolza en el parament romà de la torre que aleshores anava de dalt a baix i que en l'actualitat en ser retirat deixa lliure les sis filades inferiors de la paret vista de la fortificació romana (vegeu figura 8 d'aquest treball i compareu).
9. Serra-Ràfols, en referir-se a la torre romana dona sovint les següents mesures: 7 m. de llargària per 8 d'amplada (SERRA-RÀFOLS, *Les muralles ibèriques...*, citat, p. 71; ID., *El recinto...*, citat, p. 118), si bé, en els mateixos articles, també comenta les dificultats que ha trobat per deduir les dimensions de la torre i que sense excavacions més intenses, l'únic possible és fer referències aproximades (SERRA-RÀFOLS, *Les muralles ibèriques...*, citat, p. 74, especialment on comenta: *...en seguir excavant en direcció S. per trobar un tercer angle que ens donés les seves mides exteriors, trobàrem conservats tots els carreus romans, però caiguts cap a fora. Tal vegada les filades més baixes siguin encara a lloc: ho creiem perquè a mida que enfondiem trobàvem que la sotragada de l'explosió havia causat menys alteracions, com és natural. De totes maneres, a 8 m. de l'angle N.W. deixàrem de descobrir carreus romans i consideràrem que aquest lloc devia correspondre a l'angle S.W. El quart angle, el S.E., protegit per una grossa muralla encara a lloc, creiem que deu estar perfectament conservat, però queda en un punt on sols es pot arribar amb una excavació llarga, per a la qual no teniem elements en aquell moment...* Semblament a: SERRA-RÀFOLS, *El recinto...*, citat, pàg. 122).
10. En efecte, en cap dels dos articles de Serra-Ràfols, fins ara esmentats, l'un, font directa de l'altre (vegeu nota 7), enlloc s'analitza en detall o s'intenta explicar la tècnica constructiva de la torre de la qual només s'assenyalà l'*opus quadratum* de pedra sorrenca i la fonamentació de grans blocs, menys polits i més grans, de pedra calcària nummulítica.
11. Segons aquest autor la torre «no sembla pas que estigués enllaçada amb el mur de la ciutat» (SERRA-RÀFOLS, *Les muralles ibèriques...*, citat, p. 71). Més endavant, fins i tot després de les noves exploracions efectuades l'any 1942, tampoc modificà l'opinió i continuà defensant la hipòtesi d'una torre romana exempta, independent, allunyada uns quants metres del circuit murat de la ciutat i que hauria estat també una mena de torre de guaita (SERRA-RÀFOLS, *El recinto...*, citat, p. 118 i 122). La majoria d'autors que s'han interessat per la problemàtica que planteja el recinte murat d'època romana, pel que fa referència al sector de Torre Gironella han acceptat com a bona la hipòtesi de Serra-Ràfols, com per exemple Pla i Cargol, en totes aquelles ocasions que s'hi ha referit: J. PLA CARGOL, *La Torre Gironella a Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, I, 1946, p. 108-110; ID. *Gerona arqueológica y monumental*, Gerona/Madrid, 1946, p. 167.
12. J. de C. SERRA-RÀFOLS, *Excavaciones en Gerona a Memorias de los Museos Arqueológicos Provinciales*, 1941, II (Madrid), 1942, p. 42. En relació a aquesta suposada porta, hem de dir que, havent-la pogut visitar i estudiar, gràcies a l'amabilitat de la sra. Concepció Bosmonart, vídua de Foix, durant el mes de desembre de 1987, dins d'un pla de treball que intenta documentar i profunditzar en l'estudi dels recintes emmurallats romans de *Gerunda*, ens en hem pogut adonar de què no es tracta d'una poterna romana sinó d'una gran claveguera o conducte de drenatge, construït i formant part de les muralles baix-imperials de la ciutat. Més endavant, quan fou bastida la torre medieval, encara perfectament conservada i visible des del carrer de la força, si que s'aprofità aquell gran conducte per convertir-lo en una de les portes d'accés a l'interior de la fortificació. En una propera publicació analitzarem i comentarem, en detall, aquesta descoberta.
13. J. de C. SERRA-RÀFOLS, *Excavaciones en las murallas romanas de Gerona a Memorias de los Museos Arqueológicos Provinciales*, 1942, III (Madrid), 1943, p. 87-88.

plorà tota la cara de llevant de la torre romana que era completament desconeguda, i que va permetre a Serra d'adonar-se'n, fins a cert punt, de la tècnica constructiva de la fortificació, i també s'endegà un ampli pla de prospeccions seguida d'excavacions puntuals que van facilitar la descoberta de l'arc o porta feta de grans blocs i dovelles de pedra sorrenca, encastada enmig d'un paredat de petits carreus calcaris probablement medieval. Fou una descoberta sorprenent, difícil de valorar i d'explicar i sobre la qual tornarem més endavant, en referir-nos a l'excavació d'aquest sector. Aquest arc o porta es localitzava a tramuntana de les fortificacions, damunt mateix de la vall del riu Galligants només a uns vuit o deu metres d'una senzilla capella dedicada a la Mare de Déu, bastida per iniciativa popular en la dècada dels setanta (14) (fig.1). Aquestes excavacions no van fer variar les hipòtesis construïdes per Serra-Ràfols sobre la torre romana de la Gironella i el sector oriental del perímetre emmurallat (15).

El penúltim episodi d'aquesta història, té de protagonista Miquel Oliva, cap, aleshores, del Servei Tècnic d'Investigacions Arqueològiques de la Diputació que durant els mesos de febrer i març de l'any 1973, obrí un seguit de cales entorn de la torre romana i a l'interior de les grans sales cobertes sense cap resultat (16). Donava la sensació de què era impossible aconseguir resultats satisfactoris en noves excavacions, en trobar-se tota l'àrea molt afectada per construccions, fets bèl·lics i intervencions indiscriminades (17), però diverses visites al sector ens van fer adonar de què calia reexcavar, de bell nou, l'àrea, veure clarament les fonamentacions i documentar amb precisió la torre romana i els seus encontorns. Després d'això, podríem confirmar o rebatre les teories existents i plantejar, si s'esqueia, noves qüestions.

La campanya d'excavacions de 1987

Va tenir lloc entre el 21 de setembre i el 2 d'octubre i va gaudir d'una subvenció del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya (Direcció General del Patrimoni Artístic, Servei d'Arqueologia) i l'ajuda del Centre d'Arqueologia de la Diputació de Girona i de l'Ajuntament de la ciutat. (18).

Inicialment, fou necessari netejar tot el sector a l'entorn de la torre per preparar-lo adequadament, d'her-

bam, brossa i deixalles. Caldrà, abans de cap altra cosa, descriure breument la situació de la torre romana i del suposat arc o porta per poder comprendre millor l'ordre de les intervencions, sovint condicionades per la topografia i les condicions de l'indret (fig. 1). La torre romana es troba molt a la vora, una quinzena de metres, de les muralles de la ciutat, just en el sector conegut amb el nom de Caserna d'Alemanys on s'obre, actualment paredada, la porta de la Reina Joana, que per la part de dins de la ciutat presenta un escut d'armes sensacional, avui mateix en un procés de degradació irreversible i que caldria consolidar o, almenys, copiar. Més cap al sud i limitant per aquesta banda la Caserna, hi ha l'anomenada torre del «Telègraf Òptic» o del «Llamp» en el punt d'unió de les muralles medievals de l'eixample urbà, que van en direcció a migdia, i la muralla interior de la *Força Vella* que s'adapta i aprofita el circuit romà, en direcció a ponent. Per la banda de llevant de la Torre del «Telègraf Òptic», surt un altre tram de muralla que forma part de les fortificacions modernes de la Torre Gironella. La torre romana, quadrangular, d'uns 9 metres de costat i d'una alçada conservada considerable, entre 7 i 8 metres, i que fou aprofitada com a punt de recolzament de les construccions posteriors, s'orienta amb una cara a cada un dels punts cardinals, presentant la de ponent, és a dir la que donaria a la ciutat, una porta de llinda recta, trapezoïdal, lleugerament més oberta a prop de la llinda que tocant el llindar, que en un moment donat fou tapada amb pedra i morter de calç. És una porta adequada, però en cap cas monumental, amb una funció específica que complia a la perfecció. Aquesta és la cara de la torre romana més coneguda i més monumental en ser visible quasi del tot i de temps ençà i és la que oferia, inicialment, més interès per efectuar-hi un sondeig a la seva base car era precisament en els angles nord i sud del costat de ponent d'aquesta fortificació on s'havien de cercar, si existien, les evidències d'una probable unió amb la resta del perímetre emmurallat de la ciutat. Per aquest costat la torre presentava l'inici de la fonamentació, amb la banquetta ben clara, que coincidia amb el llindar de l'única porta, com ja hem dit, paredada en algun moment de la història de l'edifici. D'allí amunt, l'exterior de la torre era de blocs paral·lelograms allargats i de mides estàndart, sovint encoixinats, de pedra sorrenca, amb una alçada considerable,

14. SERRA-RÀFOLS, *Excavaciones en las murallas...*, citat, p. 87-88; NOLLA, *Girona romana...*, citat, p. 72-73.

15. J. de C. SERRA-RÀFOLS, *Els orígens de les fortificacions a Els castells catalans*, Barcelona, 1967, vol. I, p. 47-48 on llegim: *Al punt més alt del recinte, a l'Edat Mitjana s'aixecà una gran torre circular, la Torre Gironella, la qual tenia un precedent romà, encara que no exactament al mateix lloc, sinó en un punt més pròxim a la ciutat, en forma d'una torre quadrada, que amida més de 8 metres de costat (no ha estat encara totalment aïllada del conjunt de construccions medievals que la rodegen). En l'estat actual de l'estudi, sembla que estava aïllada del recinte, formant una mena de defensa avançada, tal vegada davant d'una porta antecessora de la medieval, anomenada de la Reina Joana, que en la seva versió actual data de 1467, segons diu la inscripció que la corona. La part coneguda de la Gironella romana està construïda amb magnífics carreus de pedra arenosa, de mig metre d'alt per llargàries de més d'1 metre; la part baixa conservada sembla massissa, sense que sigui possible afirmar-ho i, com hem dit, podria ser una construcció d'una època més antiga. És el darrer text on Serra-Ràfols fa referència a les muralles romanes de Girona.*

16. Aquesta excavació que roman inèdita fou estudiada per un de nosaltres en una tesi doctoral dedicada a *Gerunda*. Varem po-

der consultar, gràcies a l'amabilitat de la directora del Centre d'Investigacions Arqueològiques de la Diputació de Girona, Aurora Martín, tota la documentació i el material recuperat. En general era tot tan pobre, que era impossible arribar a saber quins sondejors s'obriren ni quins problemes s'intentaven solucionar (podeu consultar: J.M. NOLLA, *La ciudad romana de Gerunda*, Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, 1977, p. 760-763).

17. Nosaltres mateixos, en la tesi que acabem d'esmentar (nota 16), érem més aviat pessimistes quant a les possibilitats d'efectuar excavacions, amb resultats concrets, a tota l'àrea de Gironella (NOLLA, *La ciudad...*, citat, p. 83: *La complejidad de la zona no permita albergar demasiadas esperanzas de conseguir resultados espectaculares en futuras campañas de excavaciones. Tan solo parece posible individualizar la torre romana y profundizar en el estudio desde el punto de vista técnico investigando en su interior*).

18. Han participat en aquesta campanya d'excavació, J.M. Nolla, titular del permís, Jordi Merino, Xavier Alberch, Jordi Tura, Lluís Esteva Casellas, Xavier Rocas, Josep Burch, David Vivó, Francesc Aicart, Antònia Martín, M. Carmen Carrascal, Mont Pujolriu i Eudald Vilas.

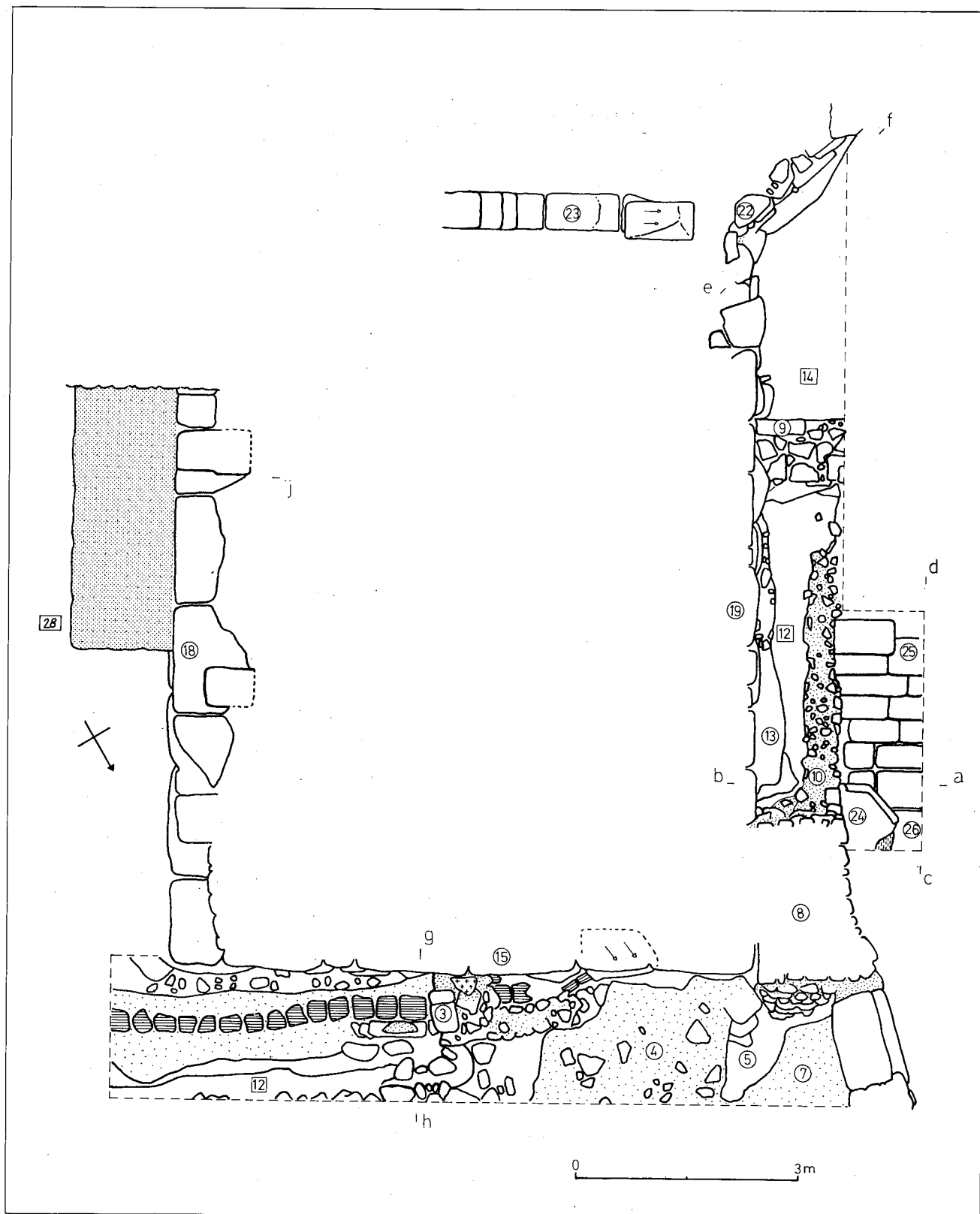

Fig. 2.- Planta general de l'excavació de la torre romana de la Gironella indicant la situació de les diverses seccions.

Sector 1 (Façana oest de la torre): (22) Fonaments de la muralla romana de Gerunda, en el punt d'unió amb el sòcol inferior de la torre. (14) i (12) Roca calcària (sòl geològic). (9) Mur tardà, de pedra seca que s'adossa a la paret occidental de la torre romana. (10) Mur tardà, paral·lel a la façana oest de la torre romana que delimita el pati enllosat (26) i la font (24), als quals s'hi arriba per una escala de cinc graons (25). (13) Trinxera de fonamentació, oberta a la roca, de la torre romana. (19) Façana de ponent de la torre romana. (8) Mur, possiblement medieval, de petit carreuat de pedra calcària.

Sector 2 (Façana nord de la torre): (7) Preparació d'un paviment tardà. (5) Fossat obert durant l'excavació de 1973 dirigida per Miquel Oliva. (4) Sòl de pedra i morter de calç, molt sòlid. (5) Conducció d'aigua. (15) Cara septentrional de la torre romana. (12) Roca calcària.

Sector 3 (Façana est de la torre): (18) Cara de llevant de la torre romana. (28) Mur tardà adossat a la façana oriental de la torre.

Sector 4: (23) Cara meridional de la torre romana.

(Cada un d'aquests números correspon a una Unitat Estratigràfica).

en els punts més ben conservats, de 9 filades. Més sorprenent era constatar, i una anàlisi detallada, possible després d'una neteja acurada del monument, ho feia evident, que més amunt i més enllà del forrat exterior d'opus quadratum de carreus de sorrenca, la torre continuava existint amb un opus caementicium de pedruscall calcari i morter, molt sòlid. Formava l'ànima interior de la torre, placada i embellida exteriorment pels blocs uniformes de pedra de Domeny. L'obra de caementicium s'alça ben bé uns 7 m. per damunt de la banqueta de fonamentació del baluard i és visible allí on el saqueig dels carreus de sorrenca l'ha deixat nua. Una mica més enllà de la porta closa, en direcció a l'angle sud-oest de la torre, el saqueig o qualsevol altra incidència destructiva ha malmès l'edifici considerablement, havent-se produït un esvoranc notable i essent, en molt, el sector més castigat de la torre. En direcció a l'altre costat, cap al nord de la porta, la fortificació serví de recolzament a construccions posteriors, que s'hi adossen i, si bé l'emascararen, també la protegiren. Per sota de la banqueta de fonamentació, immediatament a sota la porta closa que era l'únic lloc on s'observava clarament abans d'iniciar l'excavació, era possible veure-hi la utilització de pedra calcària de Girona (calcària nummulítica), a base de grans blocs molt ben tallats en les juntures però gens acabats en la cara exterior que semblaven adoptar una distribució diferent de la del opus quadratum si bé no es podia dir, encara, amb seguretat, abans d'excavar i veure-ho en detall.

La cara de migdia és la més malmesa, afectada pel gran esvoranc de l'angle sud-oest i pel fet de què, el mur més tardà que tanca per aquest sector la Torre Gironella, fa servir aquesta cara de la fortificació romana de fonamentació. Per aquesta banda, després d'una acurada neteja només era possible veure, en algun lloc, la cara superior i lateral dels blocs de sorrenca, l'opus quadratum que constituïa l'acabat exterior del monument.

La cara nord es localitza, ja, a l'interior de les grans voltes de canó que s'hi recolzen, i es troba, potser per aquest fet, en un estat de conservació admirable. Aquest sector presentava als peus mateix de la torre unes rases irregulars i restes d'estructures, molt brutes i d'interpretació poc segura, producte de les anteriors campanyes d'excavació (molt probablement la campanya de Miquel Oliva). Per damunt de la banqueta de fonamentació l'opus quadratum presentava de 6 a 11 filades, més cap a llevant i menys cap a ponent. Per sota la fonamentació de pedra calcària a base de blocs enormes, menys polits i perfectament units en sec els uns amb els altres. Contra l'angle nord-oest, però afectant només la torre romana per ponent, s'hi adossaven unes parets posteriors i si fa no fa al bell mig de la cara nord s'hi recolza una paret i n'arrenca una volta que va en direcció a tramuntana. Tot aquest sector és encara visible amb llum natural, que arriba a través d'una porta moderna que forma part de les parets adossades a la cara oest de la torre.

La cara est es troba a dins de les grans voltes, probablement medievals, que penetren cap a l'interior de la fortalesa militar en direcció a llevant. És, potser, la menys coneguda pel fet de ser necessari l'ús de l'enllumenat per poder-la observar amb cert detall. La part més pròxima a l'angle nord-est presenta uns murs adossats i la resta queda lliure, només amb una gran volta de mig

punt que s'hi recolza, venint des de llevant, deixant, però, un amplíssim espai totalment net. Aquest sector és el que ha estat més espoliat de carreus de sorrenca; queden només aquells que han estat protegits per les parets i les voltes adossades, completament penjats. També resten perfectament conservats i marcant el límit de la fortificació, els blocs de la fonamentació, just a nivell de banqueta. Si bé ha desaparegut quasi del tot l'opus quadratum ha quedat pràcticament intacte el formigó intern on s'observa sovint l'empremta dels blocs i, fins i tot, alguns carreus col·locats de llarg per unir sòlidament l'opus quadratum, la cara externa i l'opus caementicium, l'ànima de l'edifici. La part baixa presenta un esbornac irregular molt fondo, practicat al formigó que un cop netejat ens ha permès entendre millor la tècnica constructiva de la fortificació i les diferents fases. Buidats antics i un mur poderós d'època incerta que avançava paral·lel a la fonamentació de la torre en el sector més proper al sud, feien impossible i del tot inútil excavar el sector. Finalment, en relació a aquesta àrea, direm que per la banda exterior, a la part de dalt de la torre a la qual s'hi accedeix per unes escales situades contra la muralla nord de la Gironella i gràcies a l'enorme esbornac del costat sud-oest de la torre romana, era possible adonar-se'n de l'existència d'uns carreus de sorrenca, quasi bé els de l'angle sud-est, in situ i ben conservats i a una alçada considerable sobre el nivell de la banqueta de fonamentació, ben bé uns 6 o 7 m., i que corresponien a la paret vista de la cara de llevant de la fortificació romana del sector de Gironella.

Després d'una neteja acurada i d'una anàlisi en profunditat dels elements visibles ja podíem extreure'n algunes conclusions entre les quals la més interessant era la de prendre consciència de què ens trobàvem amb una torre romana sencera, conservada en una altura considerable, uns 8 o 9 m. més o menys, que serà possible excavar des de dalt aïllant-la de les construccions posteriors i estudiar-ne la distribució interior si no fou malmesa en èpoques més recents. S'ha conservat pel fet de què, gràcies a la seva solidesa, ha servit de recolzament i de fonamentació d'estructures posteriors que l'han emmascarat però que l'han protegit. En alguns sectors l'espoli ha afectat el parament exterior d'opus quadratum, pel fet de què els blocs de sorrenca podien ser reutilitzats còmodament, restant però l'ànima interna d'opus caementicium que no permetia una nova utilització, còmoda, dels seus components. Un esvoranc de certa importància al qual ens hem referit en diverses ocasions, afecta tot el costat sud-oest de l'edifici, just on el saqueig de carreus de sorrenca ha estat més espectacular potser en no haver-hi hagut construccions adossades que el protegissin i potser, també, per haver estat més afectat pels fets d'armes que han tingut aquest sector de protagonista i tal vegada per la destrucció d'aquestes fortificacions efectuades per l'exèrcit napoleònic en retirar-se l'any 1814.

Era, també, el moment oportú de veure on calia sondejar de cara a intentar resoldre les qüestions plantejades, la més important de les quals era, indubtablement, saber si el baluard era exempt o si formava part del perímetre emmurallat de la ciutat i si hi havia una o diverses fases constructives. Per les circumstàncies concretes de la història del jaciment, només era possible actuar amb certa comoditat contra les cares nord i oest, essent impossible del tot, fer-ho contra la sud, tapada

completament per construccions més modernes adossades, i gens rendible contra la cara est, buidada d'antic, amb construccions que s'hi recolzaven a nivell de fonamentació i sense espai per moure's amb la qual cosa no era possible esperar resultats aprofitables. Allí, doncs, concentràrem els nostres esforços (fig. 2), obrint dues cales paral·leles a les parets de tramuntana i de ponent de la torre romana, d'una amplada de 2 m. i 11 de llargada en el primer cas i de 2'25 m. per 10 en el segon, si fa no fa, la llargària de la fortificació i una mica més per poder observar els angles que havien de solucionar algunes de les qüestions plantejades.

Observant amb atenció aquest monument i la topografia dels encontorns, també s'arribava a treure'n algunes conclusions eventuals que l'excavació acabaria per provar o rebutjar, però que inicialment semblaven força fonamentades; en efecte, ni la cara nord ni la cara est presentaven rastres, ni a nivell de paret vista ni a nivell de fonamentació, d'haver estat en contacte amb algun mur a l'època de la seva construcció, sinó que semblava molt clar que l'opus quadratum era visible i perfectament net. I alguna cosa semblant succeïa amb la cara de migdia, en bona part tapada i emmascarada per obres posteriors, però que dona directament damunt d'una fondalada natural, uns 8 o 10 m. per sota del nivell de la banqueta de fonamentació de la torre romana, una fondalada que s'extén cap a l'est i cap al sud, i que acaba de donar a l'indret de Torre Gironella un valor estratègic especial, en quedar molt ben defensat, pel sud, per aquesta mena d'esperó rocós que es projecta en direcció a llevant i que té un cert paral·le-

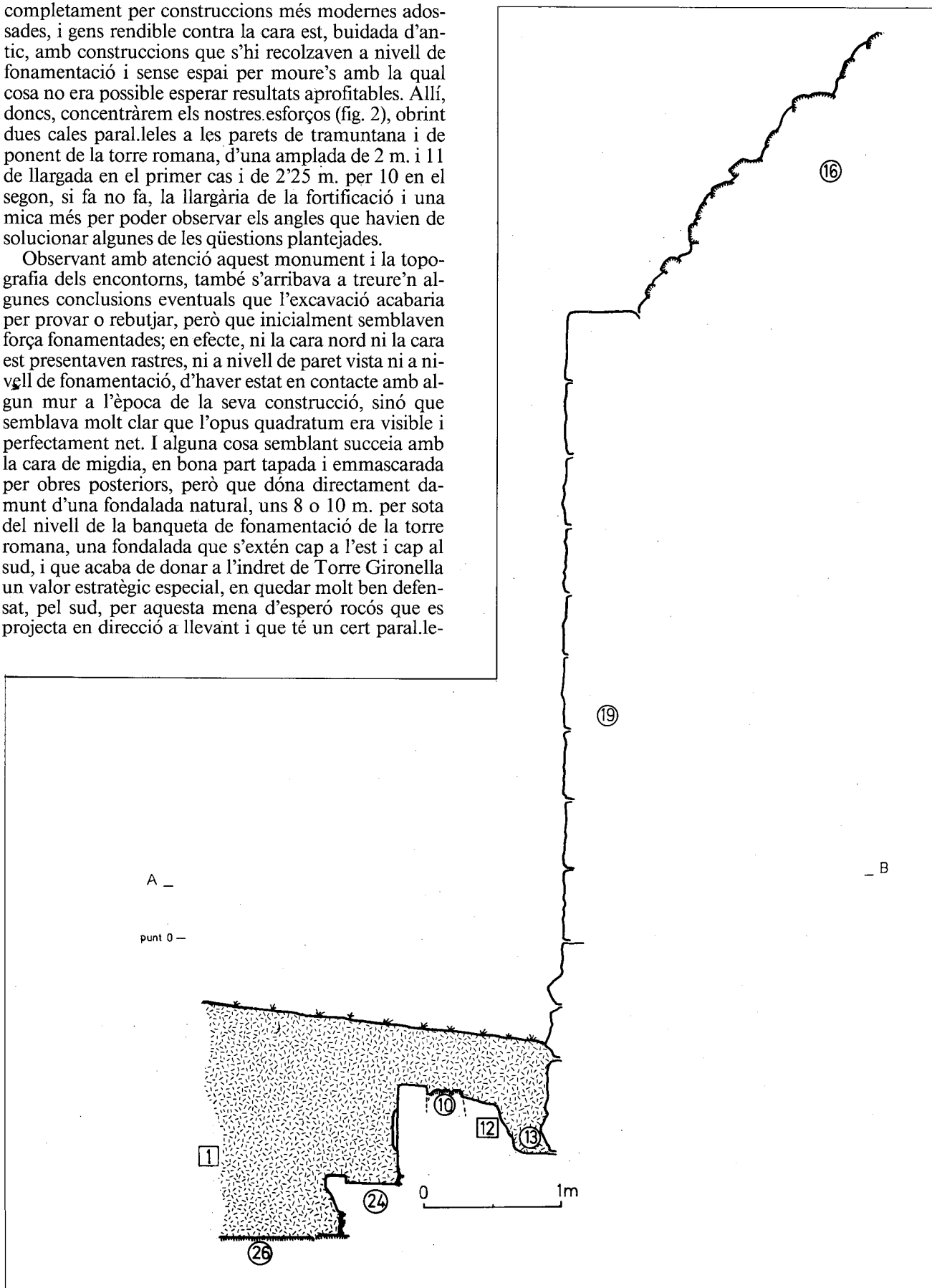

Fig. 3.- Secció A/B. Cara occidental de la torre (vegeu situació a planta general (fig. 2.)). (1) Estrat superficial. Farcit de terra modern. (26) Pati enllosat. (24) Font. (10) Mur que delimita la font. (12) Roca calcària (sòl geològic). (13) Trinxera de fonamentació. (19) Mur d'opus quadratum de la torre romana. (16) Anima interior d'opus caementicium de la torre romana.

lisme, amb el penya-segat que s'obre en direcció al nord, cap a la vall del riu Galligants. En aquest cas, però, la davallada cap al riu comença uns quants metres més enllà deixant un espai no massa gran però suficient. Per aquesta banda tampoc no semblava possible cercar-hi el possible punt d'unió entre la torre i les muralles de la ciutat. Així doncs, només podia trobar-se la unió de la torre amb la muralla de la ciutat, si és que mai havia existit, justament en els angles nord-oest i sud-oest de la torre, el primer amb estructures modernes adossades i, per tant, emmascarant-lo i el segon, cobert per runa i terra. A primer cop d'ull, però, semblava talment, que les indicacions de Serra-Ràfols eren prou versemblants tot i l'il·lògic que resultava; una torre de dimensions raonables però no una autèntica fortificació, separada de les muralles de la ciutat que, per fer-ho menys raonable encara, no es trobaven més enllà d'una desena de metres de distància. Per acabar-ho d'adobar, la torre presentava una porta senzilla, oberta a la cara de ponent, que constituïa tot un problema defensar amb comoditat i que no era gens senzill d'explicar en el cas de què la torre, tal com s'havia dit, fos un element exterior, independent de les muralles de la ciutat.

Els resultats

El sondeig als peus de la cara nord de la torre romana no oferia, d'entrada, massa possibilitats. En efecte, aquest indret presentava evidències ben clares d'antigues excavacions, si bé les escombraries abocades i els anys transcorreguts (19) feien difícil fer-se'n una idea aproximada del que hi havia. Malgrat tot, era clar que calia obrir de nou el sector, netejar-lo amb cura i excavar-ne els sectors intocats. La rasa, de dos metres d'amplada, tenia una llargària superior a la de la façana de tramuntana de la torre, en total uns 11 m. fins al llinard de la porta tardana que comunica l'exterior del recinte amb les grans naus cobertes amb volta de canó que penetren, en direcció a llevant, a l'interior de la fortificació medieval i moderna de la Gironella.

En acabar els sondeigs en aquest sector, podem dir que pràcticament no aconseguírem identificar ni excavar cap estrat, de fet només, localitzar la trinxera de fonamentació de la torre romana, oberta al «cervell de gat», la descomposició de la roca calcària d'aquesta àrea i profunditzar en el coneixement d'una canalització d'aigua, ben conservada i coneguda des de les darreres excavacions, si bé inèdita i mai ben explicada.

L'element més interessant de tot aquest sector, la construcció del qual alterà i destruï els estrats antics que es relacionaven amb la fortificació romana, és una canalització d'aigua, molt ben feta que bé des de llevant en direcció a ponent i que es conserva, en més o menys bon estat pràcticament en tot el seu recorregut (U.E. 3) (fig. 2 i fig. 7). L'inici visible d'aquesta conducció d'aigua se situa en un col·lector o pou que hi ha contra el mur de tanca més oriental de la gran sala coberta amb volta de canó que hi ha més al nord, dependència que en té una altra de ben semblant, juxtaposada, més cap al sud. Des d'allí, la canalització que no segueix una línia recta però que se situa a prop de la paret de migdia de l'estança i que, cal suposar, es trobava per sota del nivell de pavimentació, ve a raure fins a prop de l'angle nord-est de la torre romana, sector que

hem netejat i hem excavat. La conducció que tampoc segueix una línia recta en aquest indret acaba finalment per adossar-se als fonaments calcaris de la construcció romana i entre 5'80 i 6 m. de l'angle nord-est, gira i penetra per sota dels fonaments de la fortificació bastits damunt de la descomposició no massa dura de la roca viva, continuant més enllà. Aquest fet i la destrucció dels murets que delimitaven la claveguera en moment incert, han ocasionat que un dels blocs de la filada inferior de la fonamentació de la torre romana hagi cedit, desplaçant-se del seu lloc originari. Només va ser possible netejar una part del conducte per sota dels fonaments romans però l'excavació oberta davant de la façana oest de la torre va fer possible que localitzéssim la font on vessava aquesta conducció. La tècnica constructiva és interessant: a la part inferior dos petits murets paral·lels de pedruscall molt menut i morter de calç que fan de solera i de punt d'unió dels grans rajols plans de 30 per 30 cms. que constitueixen el sòl del caneló i que quedaven delimitats, a banda i banda, per dos murets de pedra i morter, molt sòlids i molt ben fets, d'uns 50 cm. d'alçada i coberts per unes grans lloses de pedra calcària que protegien l'aigua i permetien passar-hi pel damunt sense noses, a l'hora que facilitaven un accés ràpid en cas de necessitat. Aquesta construcció, que en un moment donat es recolza i s'adossa a la fonamentació romana, és d'època incerta si bé tots els indicis ens fan suposar una cronologia alta, segles XVI o XVII. En parlar de la font on abocava l'aigua del caneló, tornarem a tractar aquesta qüestió.

Més enllà del conducte, la neteja va posar al descobert uns solidíssims paviments tardans de pedra i morter de calç (U.E. 4 i 7) (fig. 2), i la fonamentació esglaiada de la paret U.E. 8, d'aparell menut de pedra calcària, probablement medieval que s'adossa des de l'aresta de l'angle nord-oest de la torre romana i que tapa ben bé dos metres de la seva façana occidental.

L'altre gran sondeig afectà la cara oest de la torre romana, en total, una gran rasa de 10 m. de llargària i una amplada de 1'25 m. llevat del sector més al nord on per necessitat s'amplià a 2'75 m. al llarg dels primers 3'20 m. (fig. 2). Tot aquest sector també havia estat objecte de remodelacions diverses i cal dir que tot el sector era cobert per un estrat molt recent de terra i escombraries (U.E. 1) (fig. 3) amb ceràmica vidriada moderna, porcellana, ampolles de cervesa i de refrescs, objectes de **nylon**, sabates juntament amb ceràmica grisa d'època medieval i algun fragment de terrissa romana (fig. 14, 1 a 3) és a dir, un farcit molt modern, que cal datar a finals dels cinquanta o en la dècada següent. En efecte, en la bibliografia i en fotografies antigues dels arxius de l'Ajuntament i de la Diputació de Girona (20), vàrem localitzar imatges del sector al descobert abans del farcit U.E. 1 que, en part, pot procedir del buidat de les sales interiors del recinte. Podem resumir l'excavació assenyalant que la roca viva calcària, sortia arreu entre 1'30 i 1'60 m. per sota del nivell zero que coincideix amb el llinard de la porta de la torre romana i que en aquest sector, era tan irregular com en la cara nord però, potser, més sòlida. Fou possible detectar també una trinxera (U.E. 13) oberta a la roca (fig.

19. Pensem que les evidències corresponen a la campanya d'excavacions que dirigí Miquel Oliva i Prats, l'hivern de 1973.

20. J. PLA CARGOL, *Plazas fuertes y castillos en tierras gerundenses*, Girona/Madrid, 1953, p. 57.

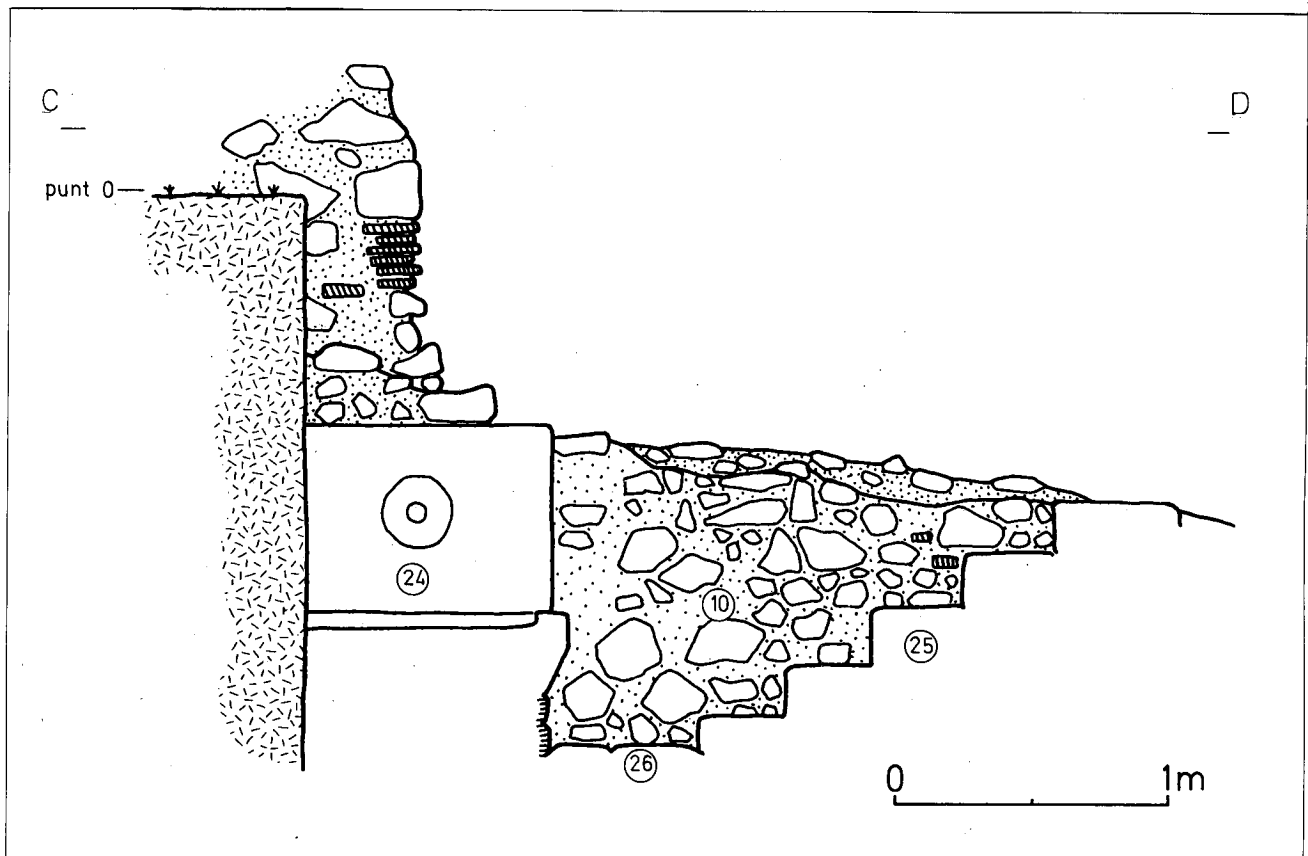

Fig. 4.- Alçat C/D. Sector occidental, davant de la torre romana (vegeu situació a planta general (fig. 2). (24) Font. (26) Pati enllosat. (25) Escales d'accés al pati i a la font. (10) Mur de tanca.

3), mai massa ample però més evident cap al sector nord i inexistent més al sud, que era, més que res, un encaix per col·locar la filada inferior dels fonaments de la torre. Aquesta trinxera s'omplí amb U.E. 11, un estrat de color vermellós estèril que podria correspondre a la descomposició de la roca extreta en practicar la fonamentació de la torre. Aquesta rasa i l'estrat que la cobria no havien estat mai excavats (U.E. 13 i 11, respectivament). Paral·lel a la trinxera i a la fonamentació de la torre romana, a 60 cms., vam localitzar un mur d'uns 40/44 cms. de gruix, de pedra i morter de calç, poc sòlid i molt castigat (U.E. 10) (fig. 2 i fig. 3) i més a migdia, un altre de perpendicular a aquest i que s'adosava a la fonamentació romana (U.E. 9) (fig. 2 i fig. 6), més ample, d'uns 80 cms., però de pedruscall unit en sec i conservant, només, una filada, construccions, totes dues (U.E. 9 i 10), tardanes. El mur 10 es relacionava amb unes escales senceres de pedra calcària nummulítica (U.E. 25) que iniciaven una davallada fins arribar a una mena de plaça a 2'20 m. del nivell 0, enllosada i contra la paret (U.E. 10), gairebé davant de l'angle nord-oest de la torre romana, una magnífica font amb dos brolladors bessons en forma de quart d'esfera esculpits en un gran bloc de pedra calcària i, davant, la gran pica, del mateix material i lleugerament mutilada (fig. 2, fig. 3 i fig. 4). En efecte, aquesta font s'ha de relacionar amb la canalització que hem descrit anteriorment.

Més enllà del mur U.E. 9, començava el sector més malmès de la fortificació romana, el gran esbornac ocasionat molt probablement pels fets bèl·lics que han afectat aquesta àrea de la ciutat (fig. 2 i fig. 6). Aquí les destruccions i el saqueig de grans blocs de pedra han

deixat l'angle molt malmès i, de fet, invisible a partir de la paret vista, conservant-se'n, només, la fonamentació, en part desapareguda i amb els blocs moguts i inclinats (fig. 2, fig. 6 i fig. 10). Tot aquest sector devia haver estat visible any enrera car estava cobert per U.E. 1, l'estrat de farcit modern que ja hem esmentat. Malgrat tot, ningú s'adonà que just en l'angle sud-oest de la torre romana i a nivell de fonamentació es troba perfectament conservat, el basament de la cara interna de la muralla de la ciutat romana (U.E. 22), de blocs poligonals de pedra calcària nummulítica, idèntics als de la base de la torre romana, amb la qual, per altra banda, encaixen i s'imbriquen perfectament bé (fig. 2, fig. 5 i fig. 6). Potser això mateix, ajuda a explicar la degradació i ruïna de tota aquesta zona, en no existir, com en els altres angles de la torre una aresta neta amb els blocs perfectament encaixats, en imbricar-se torre i muralla. Sigui com sigui, les evidències són prou clares com per poder donar per segur, i així resoldre un vell problema, que la torre romana de la Gironella constituïa el baluard més avançat, cap a l'orient, de les defenses ciutadanes.

L'excavació d'aquest sector comportà també la neteja i adequació de l'esvoranc sud-occidental per poder identificar i reconèixer millor la cara meridional de la torre, on un dels blocs, el més occidental dels conservats, s'ha desplaçat i es troba perillosament inclinat, a punt de caure (21).

21. A l'interior de la U.E. 1, vàrem recuperar uns quants blocs rectangulars i ben escairats de pedra sorrenca, caiguts amb posterioritat al saqueig del lloc que ocupaven en la cara sud o oest de la torre romana.

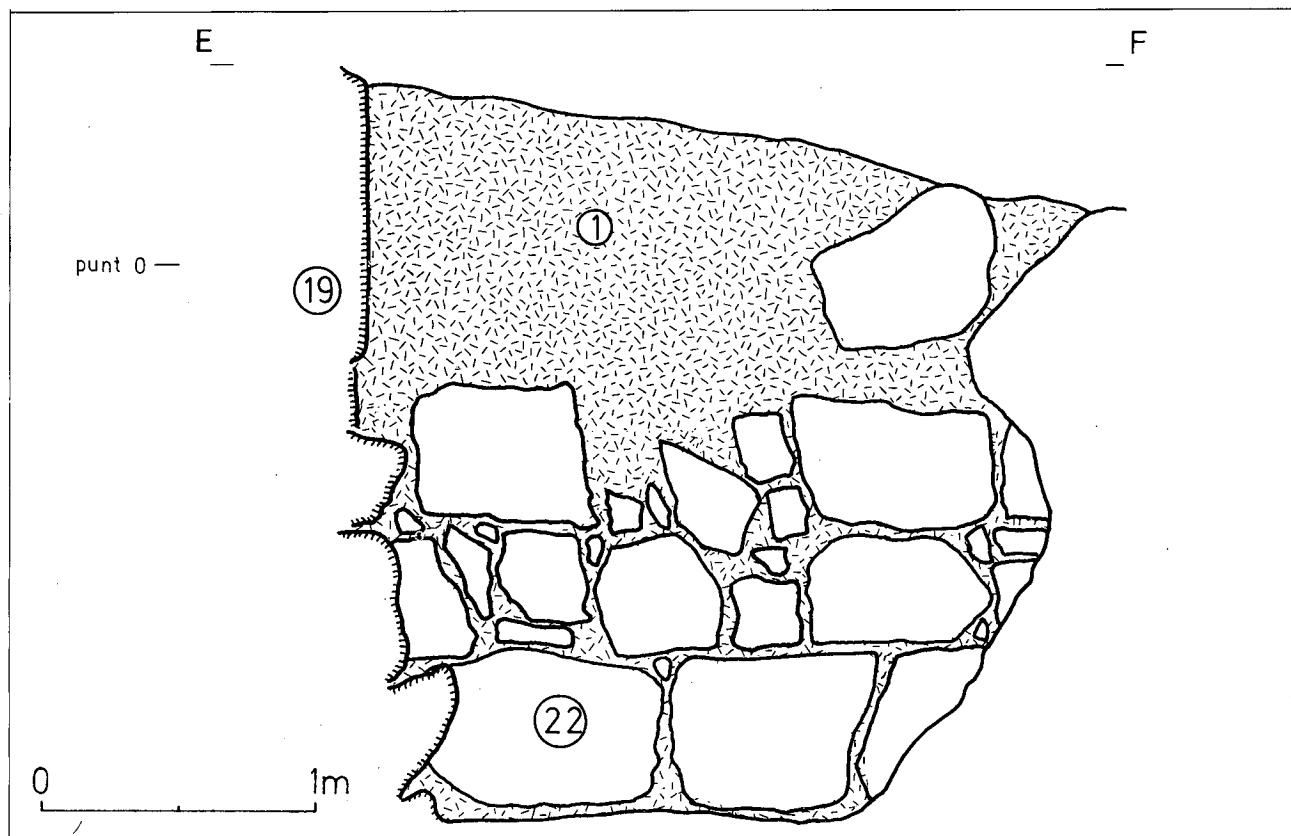

Fig. 5.- Alçat E/F. Punt d'unió de la muralla romana de la ciutat amb la torre. (1) Estrat superficial. Farcit de terra modern. (19) Torre romana, cara occidental. (22) Muralla romana.

La darrera intervenció en aquesta àrea, tingué com a objectiu la cara oriental de la torre romana, netejar-ne els blocs per poder dibuixar la planta i buidar d'escombraries l'indret per poder-lo entendre millor. Aquesta zona, com ja s'ha dit, presenta un saqueig quasi absolut dels grans blocs de pedra sorrenca per damunt de la banqueta de fonamentació bastida amb carreus gegants de pedra calcària nummulítica. De fet, només s'han conservat aquells que foren protegits pels murs posteriors que s'hi adossen o alguns que penetren profundament dins de l'ànima de caementicium de l'interior de la torre. A més a més, en aquest lloc hi havia un gran esbornac, com una mena de cova estreta i profunda que penetrava ben bé quatre metres a l'interior del formigó romà. Aquest forat artificial i relativament modern i la manca del carreuat d'opus quadratum de la cara exterior de la torre, feien possible observar-ne la tècnica constructiva i entendre millor el monument. En efecte, a l'interior de la torre, a nivell de fonamentació, hi havia un gran farcit de terra de color marronós, poc dura (U.E. 17) (fig. 9), que s'alçava ben bé fins a l'altura de la primera filada de blocs de sorrenca rectangulars i que acabava en una mena de sòl pla de calç (U.E. 27), perfectament nivellat i ja, al damunt, el pedruscall i l'argamassa de l'opus caementicium (U.E. 16). Per l'interès enorme de l'estrat 17 n'iniciarem la

seva excavació si bé fou necessari deixar-la aviat per culpa de les dificultats i la manca d'espai, però els resultats foren encoratjadors en ser l'únic estrat pur, amb una certa abundància de material on predominen, diríem que són exclusius, els d'època baix-republicana (àmfora de boca plana, ceràmica d'engalba blanca, parets fines, etc.) (fig. 14,4 i 5), estrat que caldrà explorar en extensió més endavant però que permet, juntament amb les altres dades proporcionades per l'excavació, avançar algunes hipòtesis sobre la torre i les seves diverses fases constructives.

L'excavació tingué, finalment, un altre objectiu secundari: documentar i intentar explicar què era i com calia interpretar el magnífic arc de grans blocs de pedra sorrenca que, descobert prer Serra-Ràfols el 1942 (22), es localitza encastat en la paret nord de la Torre Gironella, uns 38 m. més enllà de la torre romana (fig. 1), enmig d'un parament de pedruscall menut calcari i morter de calç, clarament medieval (fig. 12). S'ha dit si podria ser una porta romana, in situ o transportada (23) o un dels arcs, l'únic conservat, d'un suposat aqüeducte romà que proporcionaria aigua a la part alta de Gerunda i que seria el precedent d'un de més tardà perfectament documentat i ben visible encara (24). El sondeig consistí en una gran rasa de 5'60 m. de llarg per 1'40 m. d'amplada als peus de l'arc amb la in-

22. SERRA-RÀFOLS, *Excavaciones en las murallas...*, citat, p. 88. Vegeu, també, l'apartat corresponent en aquest mateix treball.

23. SERRA-RÀFOLS, *Excavaciones en las murallas...*, citat, p. 88; PLA CARGOL, *La Torre Gironella...*, citat, p. 108-110; ID., *Gerona arqueològica...*, citat, p. 22; NOLLA, *La ciudad...*, citat, p. 84-85.

24. NOLLA, *Girona romana...*, citat, p. 72-73. En efecte, una observació detallada de la suposada porta permetia veure com, damunt dels dos brancals, semblava que les dovelles assenyalaven el naixement de dos arcs nous, a banda i banda. Això era un fet curiós i podia fer pensar en una porta de varies arcades (tres?) o en un probable aqüeducte que hauria estat el precedent d'un més modern que proporcionaria aigua a la torre i al sector de

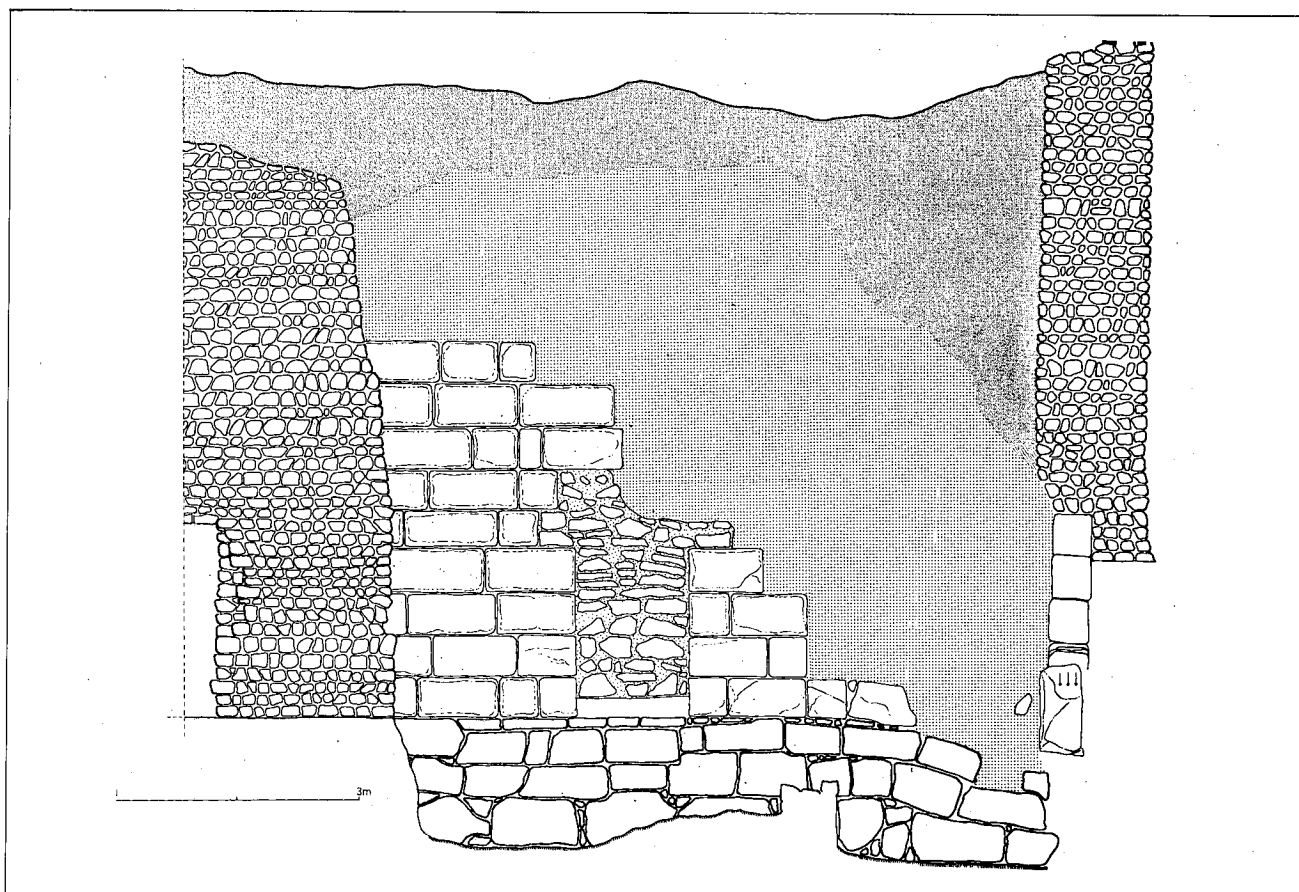

Fig. 6.- Cara occidental de la torre romana. Alçat. Les filades inferiors, amb un resseguit més gruixut corresponen a la fonamentació de pedra calcària nummulítica. Damunt, la paret d'opus quadratum, amb la porta segellada en un moment incert. El puntillat més gruixut assenyala l'estructura interior d'opus caementicium, i el més fi, les construccions més tardanes. Els paraments de carreuat petit assenyalen murs tardans adossats a l'edifici romà.

tenció d'observar-ne la fonamentació i veure'n les relacions amb el parament de l'entorn (fig. 11 i fig. 13). Cal dir que tot el sector havia estat excavat d'antic (25) fins a la roca que aparegué de seguida. El més interessant, i que resol la qüestió per sempre, és veure com els blocs inferiors dels brancals de l'arc reposen directament sobre el mateix parament de pedruscall i argamassa que constitueix el mur que hi ha a l'entorn i damunt de l'arc (U.E. 104 i U.E. 105) (fig. 12 i fig. 13), amb la qual cosa es prova que un i altre són sincrònics. L'arc fou una porta en el moment de construir-se, tal com provà l'excavació als peus del brancal i a l'interior de la portalada, closa amb pedruscall i morter, quan aquella fou suprimida. Era possible veure, a la part de dins del brancal de llevant (U.E. 102), un mur perpendicular bastit amb blocs gegantins i rectangulars de pedra sorrenca, defensant l'accés a l'interior de la Gironella, per la que degué ser, durant una època, l'entrada principal o una de les més importants del recinte (fig. 11, fig. 12 i fig. 13). És ben segur que hom utilitzà, per construir-la, els blocs de l'antiga fortificació romana que es trobaven ben a la vora i que eren prou diferents per marcar la diferència enmig del pedruscall menut i calcari i fer més monumental l'ingrés a la fortalesa. Per la forma dels blocs, és molt possible que correspon-

guessin a una antiga porta romana que hi hauria pogut haver en aquesta àrea. Això però, no és sinó una hipòtesi ben difícil de confirmar.

La torre romana de la Gironella. Tècnica constructiva, fases i història

A partir de les dades que ha proporcionat l'excavació d'aquesta zona, que ens permeten conèixer amb força detall les peculiaritats constructives d'aquesta fortificació, la descriurem tal com és en l'actualitat. Més endavant, aplegant tota la documentació que posseïm, en bona part aportada pels sondeigs recents que han fet possible solucionar algunes velles qüestions plantejades des dels inicis històrics de l'estudi del perímetre emmurallat de Gerunda, observarem la problemàtica des de noves perspectives i, evidentment, posarem damunt la taula nous dubtes que, ara per ara, no és possible explicar correctament.

La torre és de planta rectangular i no quadrangular com s'ha anat repetint una i altra vegada, amb les cares nord/sud i est/oest idèntiques, de 7'80 i 10'60 m., respectivament (fig. 2 i fig. 15). En l'actualitat i després d'una anàlisi acurada de les restes es poden distingir

llevant de la ciutat i que es troba en un bon estat de conservació. La captació d'aigua a no gaire distància i la inclinació natural del sòl permeten plantejar, com a hipòtesi, l'existència en aquest sector, d'una mena d'aqüeducte que hagués funcionat a l'Antiguitat.

25. SERRA-RÀFOLS, *Excavaciones en las murallas...*, citat, p. 87-88; PLA CARGOL, *Gerona arqueològica...*, citat, p. 21-22.

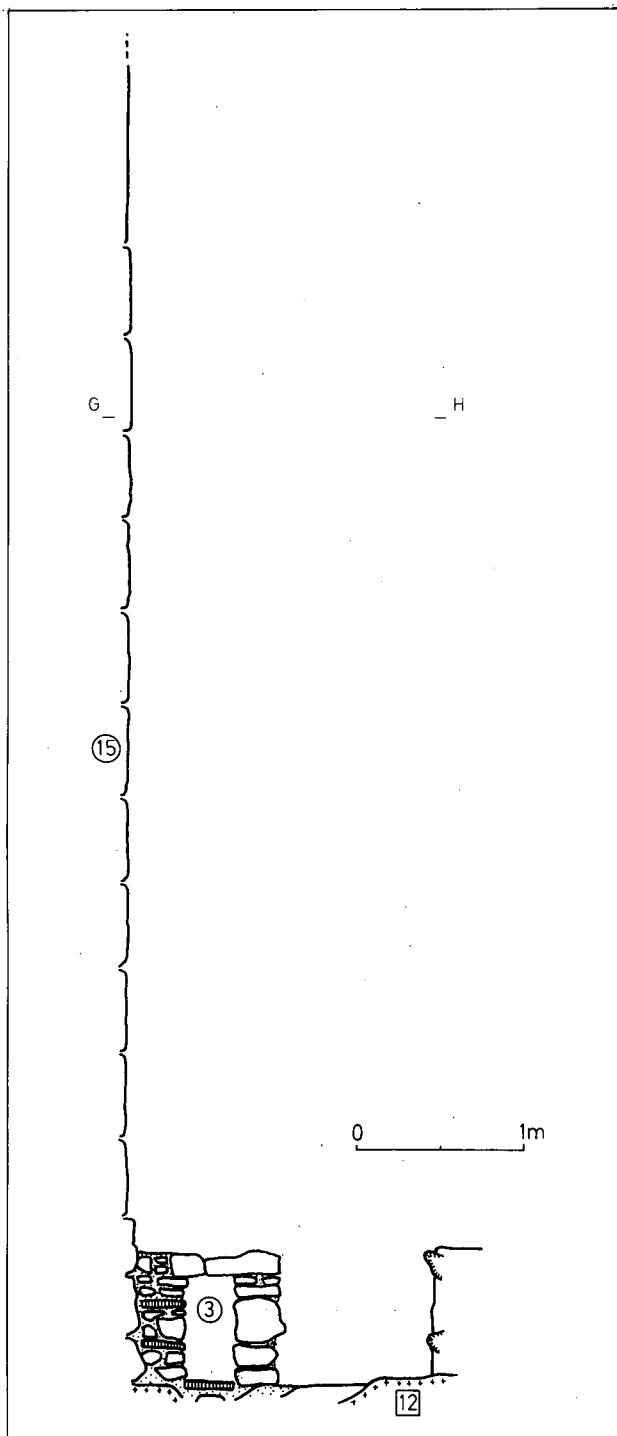

Fig. 7.- Secció G/H. Cara nord de la torre romana (vegeu situació a planta general (fig. 2)). (15) Mur de tramuntana de la torre. (3) Conducció d'aigua. (12) Sòl geològic.

tres parts amb tota claredat: una fonamentació, formada per diverses filades superposades de grans blocs irregulars, però ben encaixats, de pedra calcària nummulítica, la roca de base de tot aquest sector, que acaba en una plataforma, perfectament allisada, que marca, clarament, el nivell de pavimentació, d'almenys, el darrer període d'utilització de la torre i, per tant, separa la paret vista dels fonaments; la part superior externa de la torre romana, d'opus quadratum, amb grans carreus rectangulars de pedra sorrenca, que constitueixen la façana exterior de la fortificació i que es conserva en una

alçada notable, onze filades, a la cara nord, i més encara, en la part conservada de la cara oriental i, finalment, el nucli interior de la torre, d'opus caementiciu, que s'alça molt per damunt d'allí on han desaparegut els blocs de pedra sorrenca. Examinem en detall cada una d'aquestes parts.

La fonamentació o base de la torre, pot estudiar-se detalladament, després dels treballs d'excavació i neteja, en la cara oriental, septentrional i occidental de l'edifici. La cara meridional queda totalment amagada per construccions més modernes però cal suposar que és idèntica.

En la de ponent (fig. 6), aquesta solera està formada per tres filades superposades de grans carreus de «pedra de Girona», ben tallats i escairats, més llargs que amples, poligonals, amb tendència a la regularitat, i que presenten, de vegades, encaixos i adequacions, magnífics, que recorden el parament exterior de la muralla sud de la ciutat baix-republicana d'Empúries (26). Aquests grans carreus s'uneixen en sec i, sovint omplen forats i espais, entre bloc i bloc, amb pedruscall menut tal com passa amb la muralla baix-republicana de Gerunda (27), i formen sempre filades el més recte possible. En relació a això, cal dir que per nivellar la filada superior d'aquest sòcol, s'utilitzaren, hàbilment, unes fines lloses que ajuden a mantenir la línia recta del monument. Els blocs de fonamentació, situats a l'angle sud-oest, encaixen perfectament bé, de fet s'imbriquen, amb uns altres blocs, idèntics en tècnica i matèria primera, que formen part de la cara interna de la muralla de la ciutat. Entre aquests blocs els més grans amiden entre 1'10 i 1'20 m. i els més alts, entre 50 i 60 cms. i 25 per 30 cms. els més petits.

La solera de la cara septentrional és ben bé igual (fig. 8), amb una triple filada de blocs, al sector situat més cap a l'oest i, només, amb dues filades en l'extrem oriental, a causa de la inclinació de la roca viva, més alta a l'est que a l'oest. Aquí també es cerca la línia recta fent servir, de vegades, petits blocs plans per aconseguir-ho. Els carreus, notablement grans, molt més llargs que alts, i, en la filada més alta, extraordinàriament allargassats, solen acostar-se a la forma rectangular, però en general són poligonals. Tal com s'ha indicat anteriorment, un dels blocs de la fonamentació s'ha desplaçat i ha caigut per culpa de la construcció, perforant la roca, de la canal tardana d'aigua que va minar el recolzament natural de la torre. Els carreus més grans amiden 1'50 per 0'60 m., o 1'60 per 0'24 m., 1'26 per 0'32 m., 1'24 per 0'40 m. i d'altres, 0'64 per 0'40 m., 0'74 per 0'54 m., 0'78 per 0'08 m., i mides intermèdies.

La fonamentació de la cara de llevant de la torre no ha estat excavada en profunditat però, en canvi, aquí és on podem observar detalladament com funciona, cara endins, aquest basament, en haver desaparegut els carreus que se situaven al seu damunt i en haver estat oberta una mena de cova en el seu interior, en direcció al cor de la fortificació, és a dir, cap a occident (fig. 9).

26. La millor aproximació a: J. RUIZ DE ARBULO, *Emporion-Emporiae (218 a.C.-100 d.C.)*, Tesi Doctoral, Universitat de Barcelona, 1986, p. 302-309.

27. SERRA-RAFOLS, *Els orígens...*, citat, p. 46-50; NOLLA, *La ciutat...*, citat, p. 90-114, ID., *Noves aportacions a l'estudi dels orígens de Gerunda*, a *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXV-1, 1979-1980, p. 107-118; ID., *Girona romana...*, citat, p. 32-33.

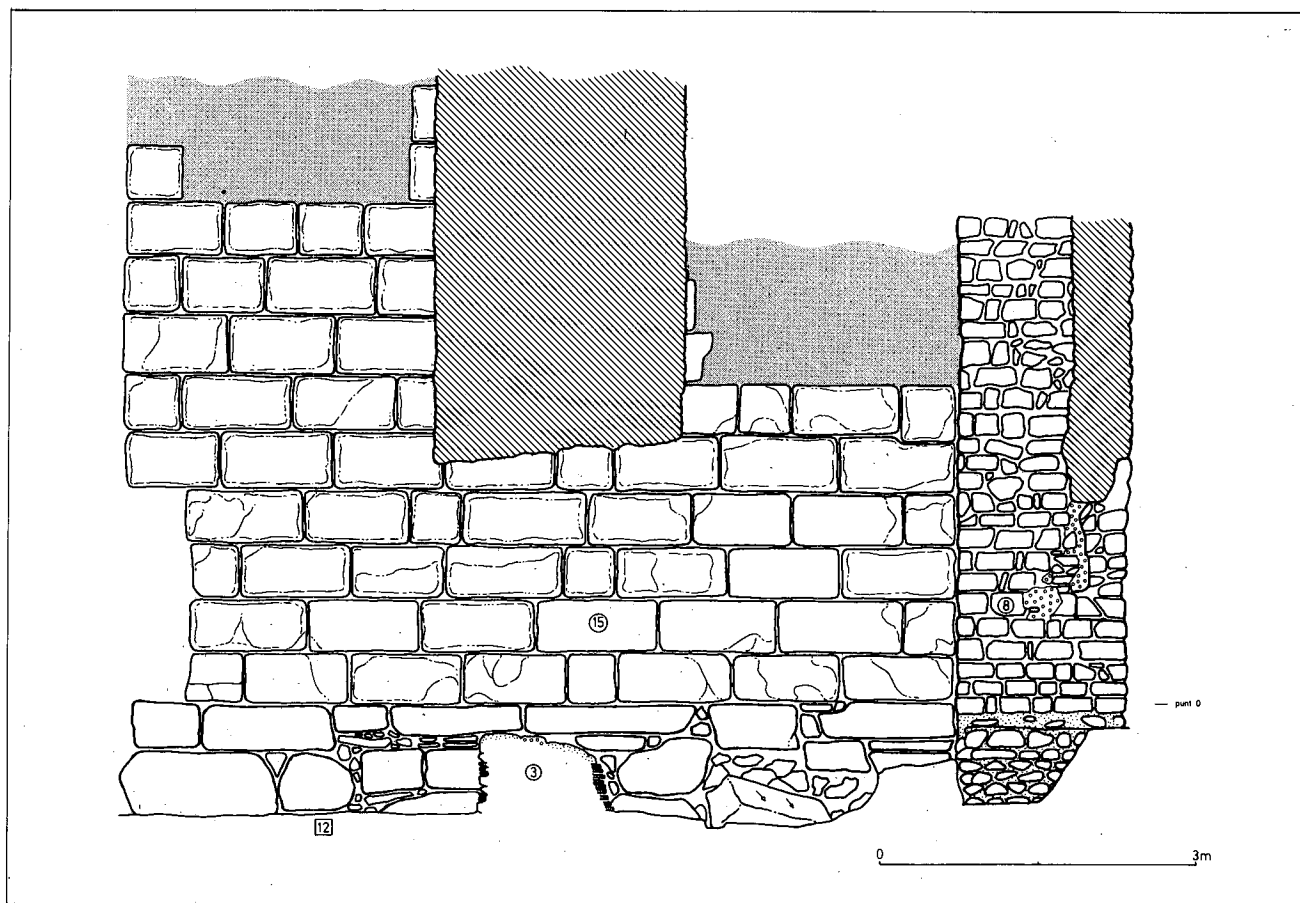

Fig. 8.- Cara septentrional de la torre romana. Alçat. (15) Mur d'opus quadratum de pedra sorrenca. Les filades inferiors, assenyalades amb un resseguit més fort, indiquen la fonamentació bastida amb blocs de pedra calcària nummulítica. (3) Conducció d'aigua adossada a la fonamentació de la torre. (12) Sòl geològic. (8) Mur tardà. Les estructures amb raïllat diagonal o puntillat fi, indiquen murs tardans que es recolzen o se situen damunt de la torre romana.

En l'angle nord-est de la torre és possible contemplar només dues filades en els fonaments –de fet és la continuació de la cara nord– i és ben possible que, almenys en bona part de tota aquesta cara, el basament no profunditzi més. Caldrà, si sembla interessant, excavar a peus de fonamentació per comprovar-ho allí on sigui possible car a 4'14 m. de l'angle nord-est, un ample mur adossat a aquesta fonamentació de 1'40 m. i tardà, impedeix qualsevol intervenció.

Els grans blocs de pedra nummulítica, el gruix dels quals, ara, és possible esbrinar, penetren cap a l'interior (fig. 2), però és segur que no hi ha una filada doble ni sembla tampoc, però això només ho podria confirmar una exploració més àmplia, una segona paret més a l'interior, amb un farcit de terra intermedi. Les mides dels blocs, rectangulars o poligonals, són variables amb dimensions que se situen entre 1'12 m., 1'54 m., 1'48 per 1'02 m. d'ample, 1'5 m. per 0'68 m. o 0'60 per 1 m. Això, quant a la fonamentació.

Per damunt d'aquest basament, perfectament nivellat, de dues o tres filades de grans blocs de «pedra de

Girona», rectangulars o poligonals, però ben units en sec, s'alça la paret vista de la torre romana a base d'un parament d'opus quadratum magnífic i molt ben conservat. Les cares nord i oest són les més abastables, però també en resten elements visibles de la cara sud, molt tapada per haver-s'hi construït, davant i damunt, murs més moderns, i de la cara est, tot i que, en aquest cas, els carreus conservats són pocs i es troben protegits i emmascarats per les construccions afegides amb posterioritat.

Comencem la descripció per la cara de ponent, la més coneguda i la que presenta un tret diferencial prou evident: la porta d'accés a l'interior de la torre (fig. 6). Consisteix en un parament de filades rectes, i com es veurà, de mides constants, fet a base de grans blocs, rectangulars de pedra sorrenca del país, en aquest cas, procedent de les pedreres de Domeny (28), a l'altra banda del riu Ter, a una distància relativament curta de Gerunda. És la pedra més utilitzada en aquesta ciutat durant l'època romana, sobretot des del principat d'August (29). Aquest carreus no són tots iguals amb

28. Anomenades a l'Alta Edat mitjana *Parietes Rufini* (J. BOTET i SISÓ, *Provincia de Girona*, a *Geografia General de Catalunya*, dirigida per F. CARRERAS CANDI, Barcelona, 1909, p. 221; RAHOLA, *La ciutat...*, citat, p. 66-67; J. MARQUÈS CASANOVAS, *El Paseo Arqueológico de Gerona*, a *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, XVI, 1963, p. 132-133; NOLLA, *La ciudad...*, citat., p. 90 i 1024-1026.

29. Les úniques restes monumentals anteriors a l'inici del Principat

són les muralles baix-republicanes. Altres restes d'època romana conservades fan servir o pedres de qualitat importades, molt rares, o la pedra sorrenca de Domeny. Sobre les troballes no estructurals doneu un cop d'ull a: M. OLIVA, *Restos romanos del Museo. Sección lapidaria (Instalaciones de 1948)*, a *Memorias de los Museos Arqueológicos Provinciales, 1946-1949*, IX-X, 1950, p. 74-88; NOLLA, *Girona romana...*, citat, p. 56-57.

llargàries que van, però, entre el 1'20 i els 0'98 m. amb una alçada, segons les filades, entre 0'40 i 0'50 m. A cada una de les diferents filades, de tant en tant, enmig dels grans blocs rectangulars se'n col·loquen uns altres de quasi quadrats -0'46 per 0'46, 0'54 per 0'54 o 0'54 per 0'50 m- que trenquen el ritme uniforme dels blocs exteriors, però que tenen una funció constructiva concreta que, més endavant, assenyalarèm. Interessant és assenyalar, també, que la major part dels carreus presenta un suau i delicat encoixinat, de vegades malmès per l'acció de la intempèrie.

Pel que fa a la porta, cal dir que, en un moment concret de la història de l'edifici, fou segellada i tapada amb pedruscall i morter de calç, quan alguns dels seus elements, la llinda concretament, havia desaparegut, probablement aprofitada en un altre lloc (fig. 6). Aquesta porta que és lleugerament més ampla a prop de la llinda que del llindar, hauria tingut una alçada d'uns 2'10 m. i una amplada 1'40 m. La disposició i l'acabat dels carreus que conformen els brancals no permeten dubtar sobre la sincronia de torre i porta i, per altra banda, aquest és l'únic accés possible a l'interior de la fortificació, construït, com ha de ser, a l'interior del recinte emmurallat. El llindar de la porta, que ha desaparegut, se situava immediatament damunt del sòcol de pedra nummulítica, assenyalant el nivell del sòl de l'interior de la ciutat en aquesta zona. Es troba més ben conservat el costat de l'angle nord-oest de la torre que del sud-oest, amb 9 filades com a màxim, 4'60 m. des del nivell 0, és a dir, per damunt de la fonamentació, i una com a mínim.

La cara nord es troba encara més intacta, amb una

alçada, a la part central, d'onze filades, és a dir 5'80 m. per damunt del nivell 0 (fig. 8). En els llocs més malmesos conserva 6 filades -3 m.- i 9 en la major part d'aquesta cara. Interessa assenyalar que els blocs corresponents a les quatre filades inferiors de l'angle nord-est, han desaparegut a causa del saqueig continuat.

Els carreus, rectangulars i de mides convencionals, són idèntics als descrits anteriorment i presenten, també, el peculiar encoixinat, molt suau i força ben conservat. Amiden entre 0'88 i 1'14 m. amb la major part entorn dels 1'05 m. i un d' excepcional de 0'78 m., i altures entre 0'46 i 0'60 m., amb una majoria entorn dels 0'54 m. Tal com succeïa a la cara de ponent de tant en tant alternen amb els grans blocs rectangulars alguns de quadrats o quadrangulars de 0'46 per 0'46, 0'46 per 0'50, 0'48 per 0'50, 0'62 per 0'62, etc. (fig. 8).

Pel que fa a la cara de llevant i de migdia, allí on poden examinar-se, els carreus són idèntics, amb mides molt aproximades (1'10 m. de llargada i entre 0'50 i 0'54 m. d'alçada, a la part coneguda de la cara sud) (fig. 10).

Finalment queda per parlar de l'ànima interior de la torre, d'opus caementicium a base de pedruscall i morter de calç, de gran solidesa i que s'eleva, notablement, per damunt de l'opus quadratum a una altura de ben bé 7 m. al sector de ponent de la torre (fig. 6) i, potser més, a llevant. El que és interessant observar és adonar-se'n com, en el formigó interior, han quedat assenyalats els blocs de sorrenca arrancats en el saqueig del monument -visible a les cares est i oest, sobretot- o veure com, per donar solidesa i unitat al conjunt, de

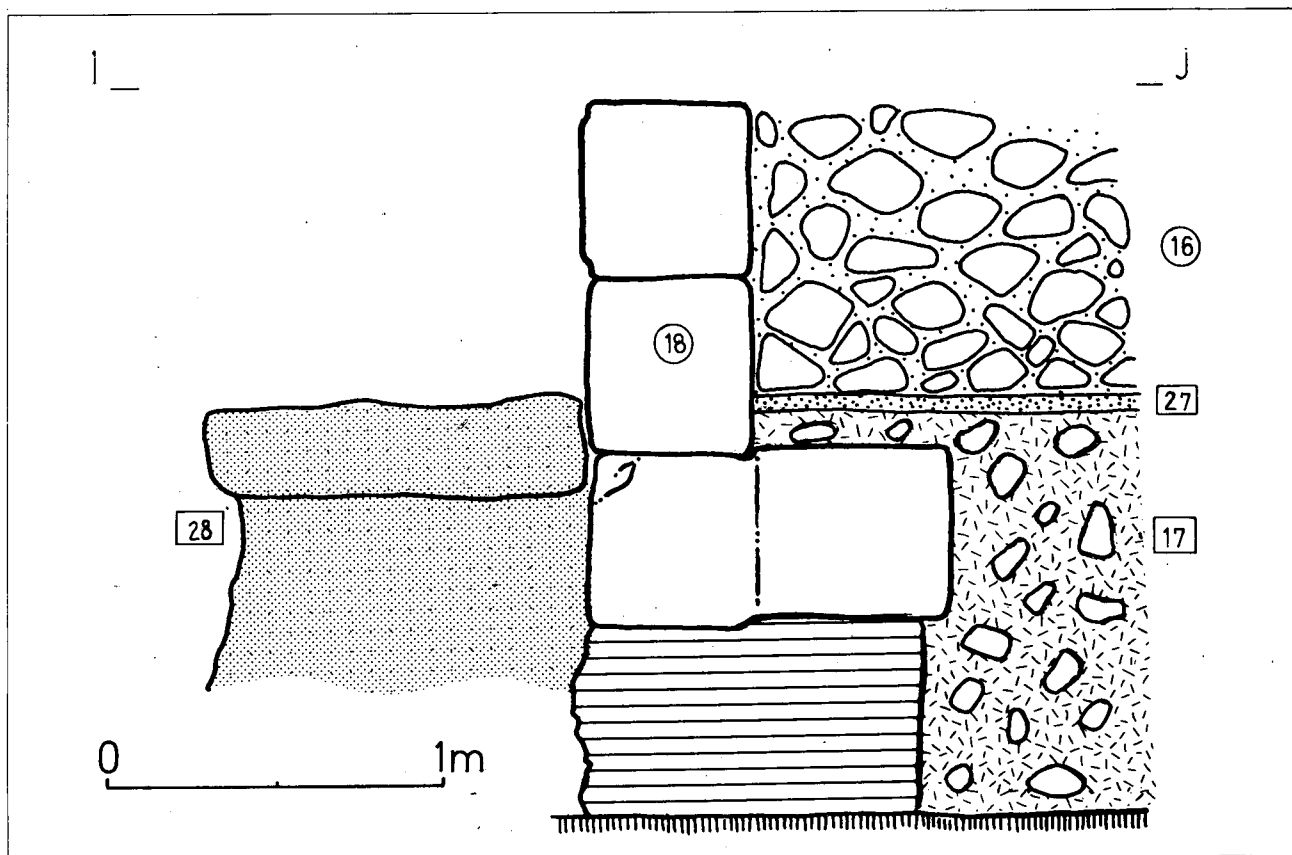

Fig. 9.- Cara oriental de la torre romana. Secció I/J (vegeu situació a planta general (fig. 2)). Estructura interior de la torre: (17) Farcit de terra amb material ceràmic. (27) «Terra de Paleta», de morter de calç, (16) Anima interior d'opus caementicium. (18) Opus quadratum, mur exterior de la torre. En ratllat paral·lel, la fonamentació de la torre. (28) Estructura tardana adossada a la torre.

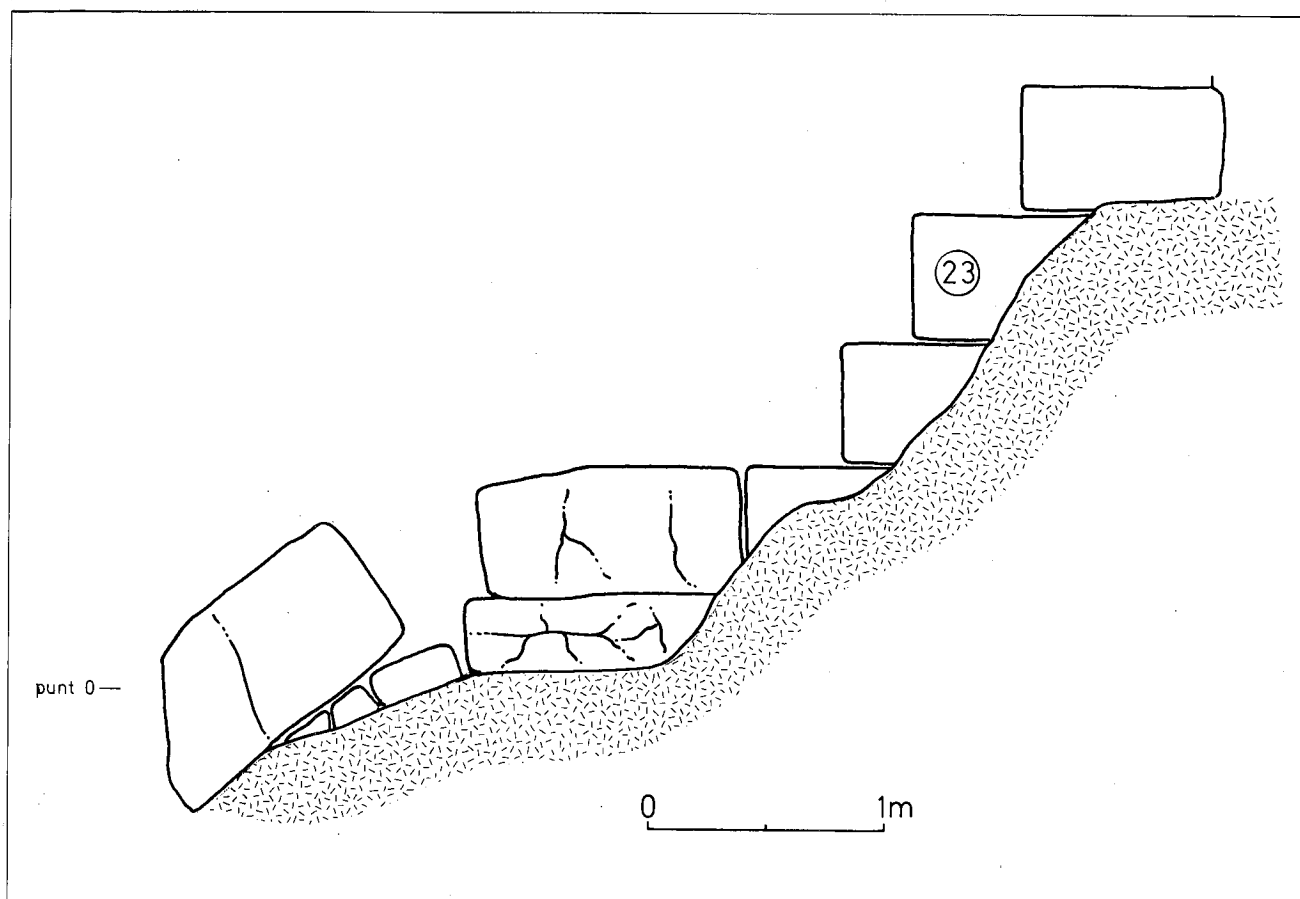

Fig. 10.- Cara meridional de la torre romana. Alcat. (23) Part visible del forrat exterior de grans carreus de sorrenca, de la façana sud de la torre.

tant en tant, alguns dels carreus de sorrenca, aquells petits quadrangulars o quadrats enmig de les filades uniformes, rectangulars, penetren a l'interior del caementicium, lligant una part amb l'altra.

La torre romana de la Gironella, que, ja s'ha vist, constituïa l'element defensiu més avançat de Gerunda en direcció a l'orient, tal com la podem veure, correspon al circuit murat del Baix Imperi (fig. 2 i fig. 15), a les muralles bastides en els darrers anys del segle III, tal com s'ha pogut determinar gràcies a les excavacions del sector oest de la porta sud de la ciutat (30). No tenim cap evidència directa d'aquesta datació a Torre Gironella, però la tècnica constructiva i la tipologia del monument són tan semblants al sector de «Casa Pastors» que no hi ha cap mena de dubtes. Per altra banda, només hi hagué dues muralles a la ciutat al llarg de gairebé els seus primers mil anys d'història: les baix-republicanes i dels del Baix Imperi que continuaran funcionant, amb reparacions i petits afegits, fins ben entrada l'Alta Edat Mitjana.

L'excavació de 1987 ha servit, però, per aportar dades noves que, si més no, serveixen per plantejar qüestions inèdites algunes de les quals no podem resoldre amb seguretat. En efecte, una de les més interessants és la possibilitat de l'existència de la torre, ja, durant la Baixa República, és a dir, a època fundacional. De ser així, la torre baix-imperial hauria estat la continuació d'una torre preexistent adequada a les noves necessitats que marcava l'evolució de les tècniques de setge. Hi ha, en relació a aquest fet, dues dades, una segura i l'altra, que caldrà confirmar més endavant. La primera fa referència a la unió, a nivell de fonaments, de la to-

rre amb la muralla, una unió perfectament imbricada que encaixa uns blocs amb uns altres (fig. 2 i fig. 5). En aquest cas, blocs poligonals, més o menys regulars, de «pedra de Girona» que, pel que sabem, és la matèria primera del circuit murat més antic i que trobem arreu, utilitzats de fonamentació al llarg del recorregut de les fortificacions baix-imperials (31). A més a més, uns quants metres més enllà de torre Gironella, se situa l'Edifici de «Les Aligues» on es conserva el millor llenç de muralla republicana conegut fins ara, que puja en direcció a la Gironella i que, de cop i volta, desapareix tapat per les estructures més modernes de la torre del «Telègraf Òptic». A l'altra costat d'aquesta torre, en direcció a la Gironella, a nivell de fonamentació, es poden veure, de bell nou, els blocs de calcària, ara marcant la cara de la muralla, just en la direcció de l'angle sud-oest de la torre romana on nosaltres hem descobert la cara interior. La segona, es relaciona amb el farcit de terra (U.E. 17), detectat i explorat en la cara oriental de la torre, a nivell dels blocs de fonamentació, immediatament per sota del nucli intern de caementicium (fig. 9) i que ha donat un material ceràmic pur i, ara per ara, exclusivament baix-republicà, molt semblant al descobert en els farcits inferiors de «Casa Pastors» (32) (fig. 14,4 i 5). Una excavació en extensió,

30. NOLLA, *La ciudad...*, citat p. 121-373; J.M. NOLLA, i F.J. NIETO, *Acerca de la cronologia de la muralla romana de Gerunda: la Terra Sigillata Clara de Casa Pastors*, a *Faventia*, 1/2, 1979, p. 263-283.

31. NOLLA, *La ciudad...*, citat. p. 90-114; ID., *Girona romana...*, citat. p. 74-75.

32. NOLLA, *La ciudad...*, citat. p. 374-565; ID., *Noves aportacions a l'estudi...*, citat. p. 107-118.

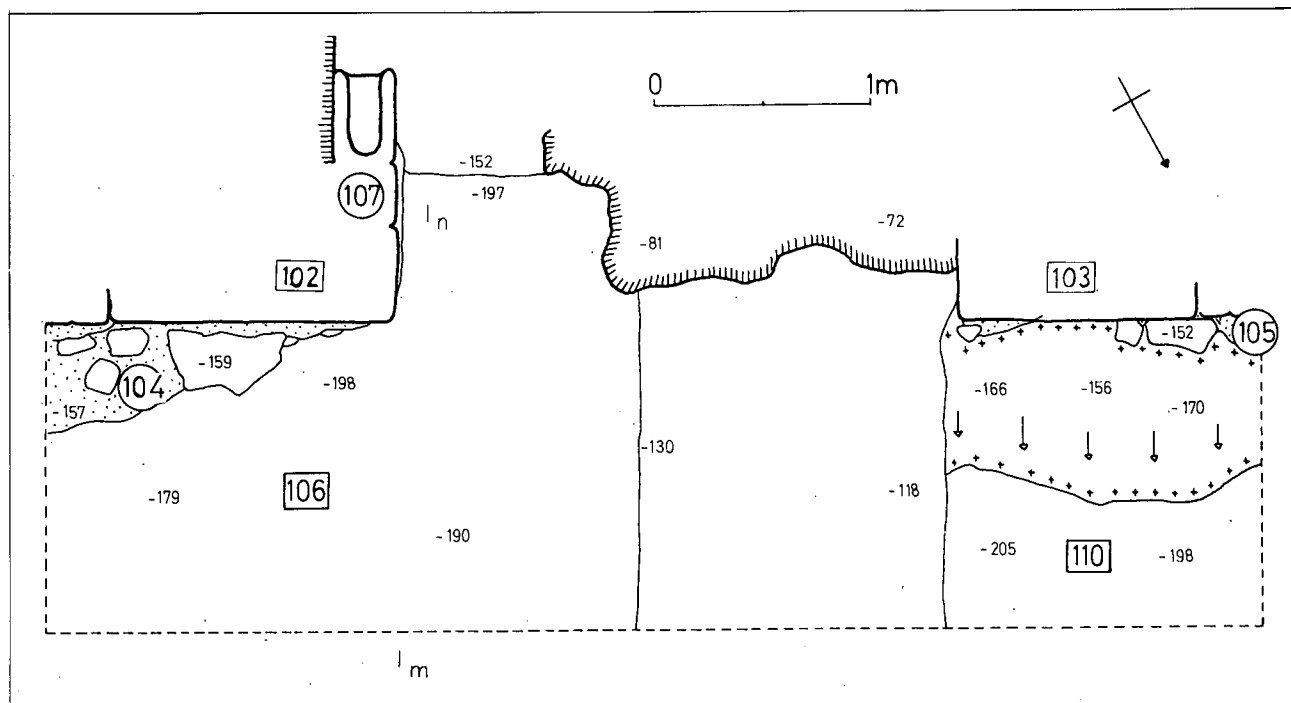

Fig. 11.- Excavació als peus de l'arc/porta de grans blocs de pedra sorrenca (vegeu situació a figura 1). (102) Brancal oriental de l'arc/porta. (103) Brancal occidental. (104) Fonamentació del brancal oriental. (105) Fonamentació del brancal occidental. (106) Estrat argilós, damunt de la roca viva. (107) Mur adossat a l'arc que penetra en direcció sud. (110) Sòl geològic (donem totes les cotes de fondària en relació al nivell 0 general).

d'aquest estrat confirmarà o no, aquesta impressió. Finalment, una evidència indirecta però bàsica; la torre és la manera més sensata, fàcil i segura, de protegir l'indret més feble del circuit murat de la ciutat, una torre que formés part de les muralles de la ciutat car una torre aïllada, tal com s'havia suposat durant molt de temps, no semblava la manera més adient de protegir aquest indret.

La torre fou construïda en el punt més alt de la Gironella, només un centenar de metres més enllà, el terreny es torna a enlairar, tornant-se dominant. Aquest espai era cobert i protegit pels dispars de les *balistae* i altres màquines de guerra disposades a l'interior de l'edifici. A època medieval, potser per necessitat o per alguna causa inexplicable, ara com ara, la torre avançarà cap a l'orient esdevenint un autèntic castell independent. Aquest punt triat com a vèrtex est de la ciutat, gaudia d'avantatges topogràfiques: ser el punt més alt de tota la ciutat, amb un domini absolut sobre el territori i un control total sobre les distintes vies d'accés a Gerunda, per tant, una funció, gens menyspreable, de torre de guaita, i una protecció, natural a banda i banda, nord i sud, per uns desnivells, més o menys pronunciats, però que revaloritzaven l'indret de cara a fortificar-lo. Tal com ha provat l'excavació, la roca viva, amb una duresa desigual, fou retallada i adaptada per rebre els blocs de fonamentació, dues o tres filades segons fos, més alt o no, el sòl geològic. En diferents punts s'han descobert restes de la rasa de fonamentació que permetia un treball més còmode i adequat. La torre es lliga, almenys l'angle sud-oest, amb la muralla de la ciutat, encaixant perfectament, a nivell de fonaments que és on ho hem pogut constatar, els uns amb els altres. Una filada, pel que sembla, de blocs notables dibuixa el perímetre rectangular de la torre, i l'interior farcit amb un reompliment de terra i pedruscall. No sabem com era per damunt la torre, durant aquests

anys, però cal suposar que a base de carreus poligonals, força ben tallats en tota la seva alçada.

De com estava la muralla fundacional quan a les darreries del segle III es bastí la més moderna, no en tenim cap dada. Només sabem que, quasi sempre, es detecta per sota de la baix-imperial, utilitzada, sembla, de fonamentació. El fet de què la muralla antiga faci servir pedra calcària i la més tardana, pedra sorrenca, i que no hi hagi reutilitzacions i aprofitaments o aquests siguin escassos, fa suposar que l'emmurallament baix-republicà estava prou malmès o desmuntat per fer necessari una obra quasi nova. A Torre Gironella només s'aprofiten les filades inferiors que esdevenen els fonaments de l'edifici més modern. D'allí en amunt, una construcció nova, enormement més poderosa, sòlida, dissenyada i construïda segons les necessitats més immediates i adaptada a les noves tècniques poliorcètiques. Damunt del mur perimetral de blocs calcaris i del farcit interior de terra (U.E. 17), un sòl de paleta de calç (U.E. 27), nivella el reompliment i al damunt s'hi construeix un dau quasi massís de formigó (U.E. 16) (fig. 9), solidíssim, que per la part de fora presenta un recobriments de carreus ben escairats de pedra sorrenca (*opus quadratum*), alguns dels quals, posats de través, aconsegueixen unir més íntimament l'ànima interior de la torre i la façana exterior (fig. 2). Una observació acurada del formigó romà allí on han desaparegut els blocs de pedra, indica, clarament, que el mur exterior de *quadratum* servia d'encofratge del caementicium i que, per tant, la torre i la seva poderosa ànima interior, foren bastides filada a filada, tal com passa, també, en altres llocs. En efecte, aquesta mateixa manera de treballar l'hem detectat en altres indrets del circuit emmurallat tardo-romà, concretament a l'interior de la torre de defensa interna que protegia el portan septentrional de Gerunda, a Sobreportes, bastant ben conser-

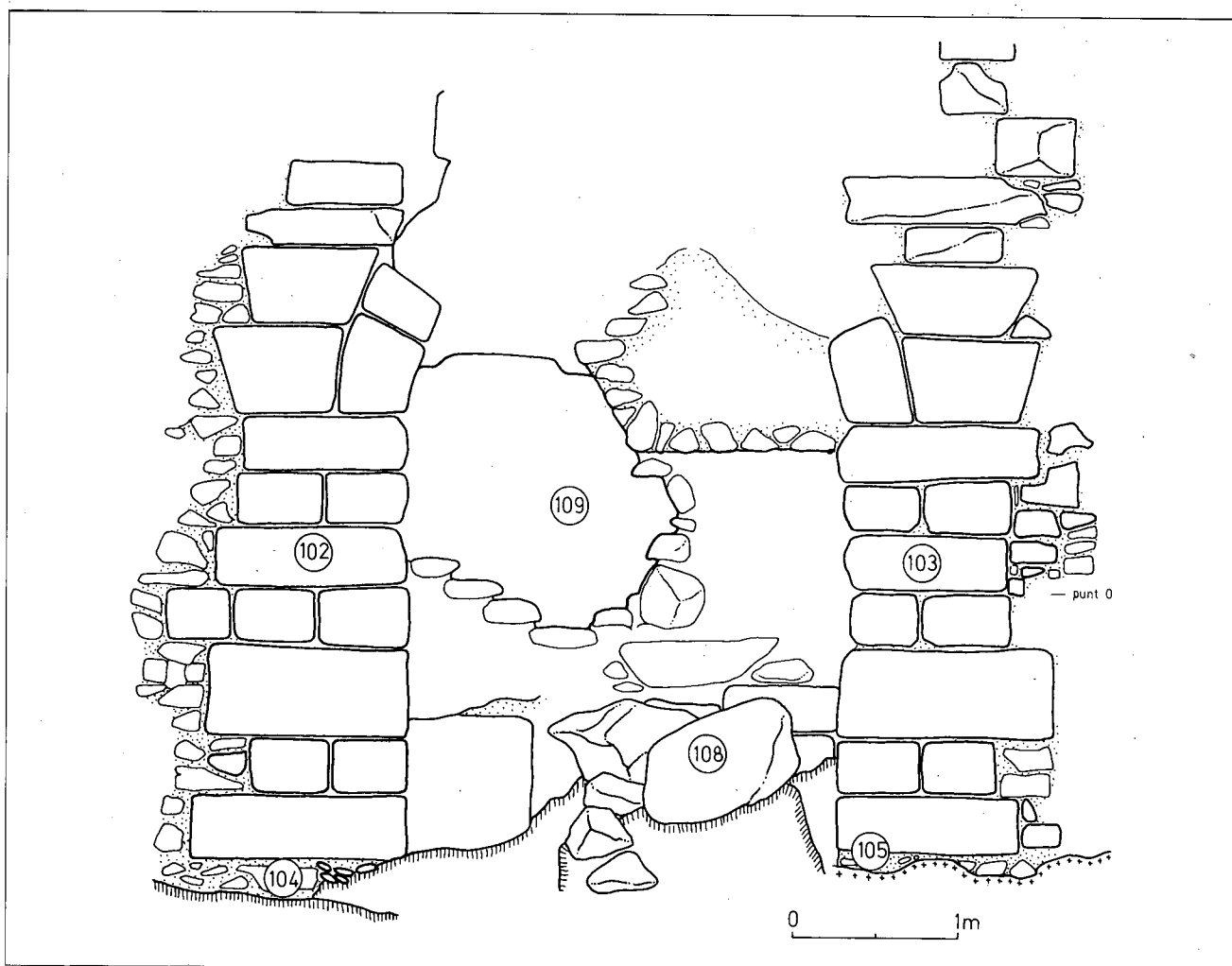

Fig. 12.- Alçat de l'arc/porta. (102) Brancal est. (103) Brancal oest. (104) Fonamentació del brancal est. (105) Fonamentació del brancal oest (fixeu-vos com, en un cas i en l'altre la fonamentació forma part de l'estructura de l'entorn, del parament de l'entorn). (108) Estrat de terra i pedres que cobria interiorment la part inferior de l'arc/porta. (109) Reble que va cloure l'arc/porta.

vat. Allí, concretament, aprofitant com a fonamentació l'antiga muralla de «pedra de Girona», i pel damunt dels estrats arqueològics antics que s'han de relacionar amb la fundació de la ciutat, hom bastí la torre exteriorment d'opus quadratum amb pedra de Dorney, ben lligada amb una poderosa ànima interior d'opus caementicium, construïda amb un encofratge intern de fusta i molt probablement amb els blocs sorrencs a l'exterior, massissa car, aquí, l'espai interior, si bé no s'omplí completament de formigó, si que ho fou per un farcit de terra d'escombreres i finalment segellat per un paviment d'opus signinum que fou trobat, intacte, en començar l'excavació d'aquest indret. Això significa que l'accés a la torre es faria des de l'altra, la fortificació bessona, situada més cap al nord, més avançada, davant de la porta de la ciutat (33). Tanmateix, però, es tracta de la mateixa tècnica constructiva, de la mateixa manera de fer que en la torre de la Gironella.

Cal suposar que la torre romana d'aquest sector tindria, adequada a les necessitats dels nous temps, la mateixa funció o molt semblant a la de la torre republicana (acceptada la seva existència, si més no, hipotèticament): torre talaia i defensa poderosa, d'un sector especialment delicat. No és possible saber la seva altura completa (avui se'n conserva una alçada entre 7 i 8 m.

per damunt de la banquetta de fonamentació), ni si hi havia diversos pisos superposats per la col·locació de *ballistae* i altres màquines de guerra (34). Cal suposar-la, tanmateix, d'una alçada notable per poder complir a la perfecció els seus objectius. Sigui com sigui, l'estat excel·lent en que es troba, malgrat els saqueigs de blocs de pedra, fa pensar en un llarg funcionament i a uns bons resultats, en aquest aspecte tan bons com en general els de tot el recinte baix-imperial de la ciutat. La documentació escrita que coneixem sobre la Torre Gironella tampoc ajuda massa a determinar l'evolució històrica d'aquest sector concret, tan important, de les defenses ciutadanes. La primera dada històrica coneguda s'ha de datar molt a finals del segle X, concretament l'any 994, i fa referència a l'indret com a punt de referència i afrontament en relació a altres construccions. Uns quants anys més tard, el 1056, hom assenyalava l'existència de la torre medieval, de la qual, malauradament, no se'n conserven descripcions precises i de detall, si bé se'n intueix, a partir de textos diferents, que es tracta d'una torre de planta circular i d'uns 25 m., aproximadament, de diàmetre, i d'altura notable —aquesta és sempre la peculiaritat distintiva de la forti-

33. NOLLA, *La ciudad...*, citat, p. 121-129.

34. És probable que l'excavació a l'interior de la torre romana ajudi a resoldre aquestes qüestions.

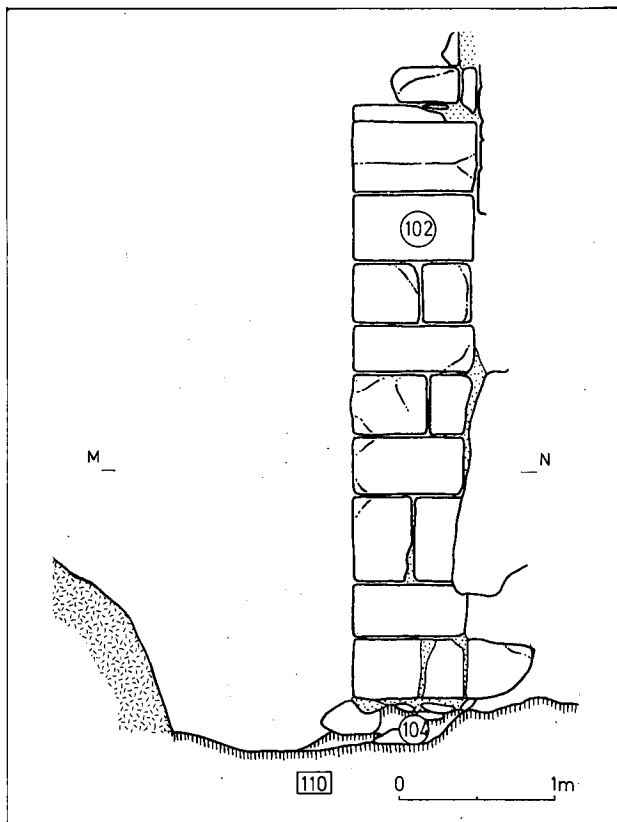

Fig. 13.- Secció M/N (vegeu situació general a fig. 11). brançal oriental de l'arc/porta. (102) brançal de blocs de pedra sorrenca. (104) Fonamentació del brançal est. (110) Sòl geològic.

ficació gironina— que se situaria uns 10 m. cap a llevant dels límits de la fortificació romana (35).

Molt interessant, pel que fa a la història de la fortificació, resulta la informació que proporciona el testament de Guillem Ramon, datat el 1133 (36) en el qual llega al seu fill la *castlania de Geronella*. D'aleshores ençà, aquest farà servir com a cognom propi el nom de l'indret *Geronella/Gironella*, fundador del llinatge dels Gironella i encarregat de la defensa d'aquesta fortalesa urbana. Aquest document confirma, a diferència del que succeeix en altres llocs, que no fou el nom familiar el que serví per nomenar l'indret ans al contrari, el to-

pònim batejà la família que tenia el domini de la fortalesa.

Des de quant degué fer-se servir aquest topònim *Gerundella*, evidentment, la *Girona petita*, que senyala més bé que cap altra cosa, l'entitat clara i la personalitat i independència d'aquest sector concret de les defenses urbanes i que potser ens està indicant l'existència d'una acrópolis urbana, en funcionament, si més no, des del Baix Imperi? És ben difícil poder contestar, ara com ara, aquesta qüestió però tot fa pensar que podria correspondre a l'Antiguitat Tardana o molt a principis de l'Alta Edat Mitjana. Sigui com sigui, el nom de *Gerundenlla* aparegué per referir-se, a les fortificacions romanes baix-imperials i, concretament, a la torre romana.

En una època concreta tot fa pensar que coexistien a la Gironella dues torres, funcionant simultàniament. En efecte, dades de 1190 parlen de la *...turrem maiorem de Gerundella* o, l'any 1194 de la *...turrem superiorem de Gerundella*, amb la qual cosa tot fa pensar que s'estan referint a la torre nova que defineixen com a més gran comparant-la amb la romana i situada més amunt, en relació a la ciutat i, per tant, amb la més antiga. I si els autors d'aquells documents insisteixen en definir una torre *més gran* o *més amunt* és en comparació a una altra més petita i localitzada més avall.

Ja en ple segle XIII, el 1249, es parla del *Castell de Gironella*, en concret, en el testament de Ramon de *Gerundella*, (37) pel qual sabem que es fundà la capella de Sant Salvador a l'interior d'aquest castell, és a dir, una construcció important en un indret que s'ha convertit en una fortificació complexa i monumental que, a partir d'ara, s'anomenarà castell (38). És quasi segur que seria en aquests anys quan la torre romana quedaria tapada i seria utilitzada, sobretot, com a punt de recolzament, enormement sòlid, d'una quantitat notable d'estructures de tota mena, moltes de les quals continuen recolzant-s'hi avui mateix.

Aquesta fortalesa, que jugà un paper destacat en la defensa de la ciutat durant el setge de les forces de Felip l'Ardit, l'any 1286 (39), s'enderroca sobtadament els primers anys del segle XV (40). L'any 1410, els jurats de la ciutat en sol·licitar-ne la seva reconstrucció, imprescindible per la seguretat de Girona, declaren:

35. Bernard Desclot a la *Crònica* diu: *E damunt, sopra tot, en lo pus alt loch de la ciutat a man dreta del palau del bisba, ha una torra qui és molt bella e fors e alta, de gros mur de pedra e de calç, e ha nom la Torre Geronella; e aquí és la major força de la ciutat.* (Bernat DESCLOT, *Crònica*, cap. CLIII, 25). Roig i Jalpí la descriu, cal suposar que fent servir reflexions d'autors coetanis i l'observació de la fortalesa de la seva època: *Grande y la más gruessa de todo el Reyno, se infiere claramente que ocupava todo lo que señala aquel antiquissimo pie que tiene desde la orilla hasta la Torre, diez passos de distancia alrededor... Y lo que se dice, que aquel pie se hizo para que fuesse más fuerte, porque dentro avia cinco bóvedas de piedra y argamassa cuyo peso fué la causa de su ruina, no tiene fundamento, aunque huviesse sido más alta, como era, orbicular, o redonda, como es agora, y aquel peso no podia empecer tanto sus paredes, siendo como eran, muy gruesas, como facilmente se echa de ver.* (J. G. ROIG i JALPI, *Resumen Historial de las grandezas y antigüedades de la ciudad de Gerona y cosas memorables suyas eclesiásticas y seculares así de nuestro tiempo como de los pasados*, Barcelona, 1678, p. 174-175).

36. Arxiu de la Catedral, número de registre A.C.G. Perg. 221, Carpeta 5.

37. Arxiu de la Catedral, Armari de la Canongia, Plec número 13.

38. Tot fa pensar que seria en aquests anys quan les reformes afec-

tarien, substancialment, la Torre Gironella fins a convertir-la en una fortalesa autònoma (el «Castell» dels documents), tal com serà, des ara, fins a la seva destrucció. Potser és en aquests moments que caldria datar la porta, d'arc monumental i bastida amb una pedra ben diferent que contrasta, tant pel color com per les dimensions dels blocs, enmig d'un carreuat menut, que obra a la cara nord de la fortificació i que feu servir blocs i dovelles de pedra sorrenca de les muralles baix-imperials i potser, fins i tot, una molt probable porta romana, segons sembla exigir el resultat de la darrera campanya d'excavacions, que hi hauria en aquest sector. Nosaltres opinem que aquesta portallada fou la més important del Castell de Gironella durant un llarg període de temps, fins que, reformes internes, i, potser, necessitats militars, obligaren a fer-la desaparèixer closa per un mur de pedra i calç.

39. J. MARQUÈS, *Girona vella*, Girona, 1979, p. 34-41.

40. Sobre la data concreta i la causa que propicià l'enderroc de la torre, hi han diversitat d'opinions. Uns, consideren que la causa fou un terratrèmol que tingué lloc el dia 2 de maig de 1396, però molta més acceptació té, entre els investigadors, la data del 2 de maig de 1404, adduint causes variades que van des d'un petit moviment sísmic a una llarga temporada de pluges que va malmetre la fonamentació del baluard.

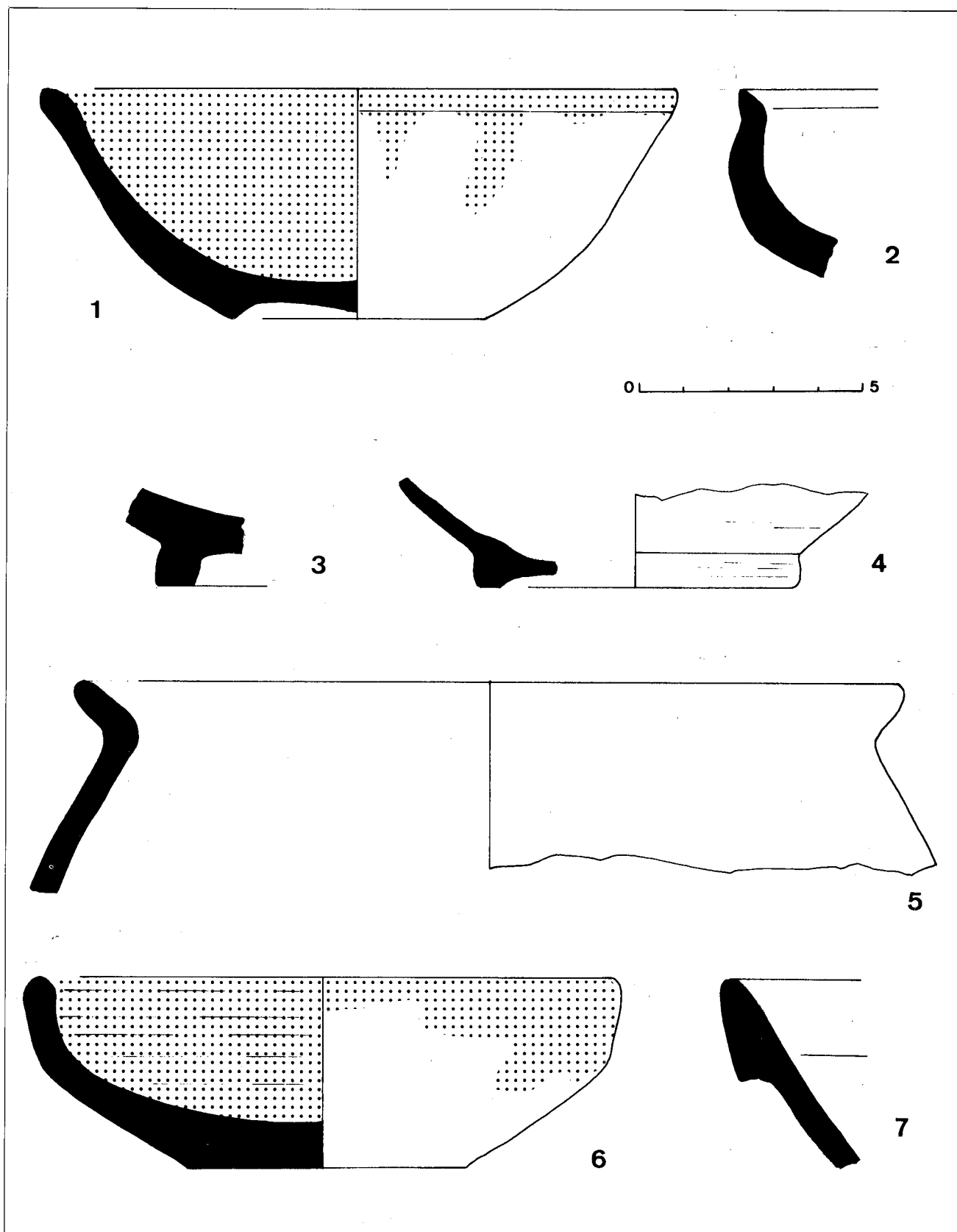

Fig. 14.- Selecció de material ceràmic recuperat en l'excavació; 1 a 5, sector torre romana i 6 i 7, sector arc/porta. (1) TGIR1. Bol de ceràmica, d'argila dura, de color ataronjat, a la paret exterior i un vitrificat verd cobrint la paret interior i el llavi i uns regalims, a l'exterior, molt moderna. (2) TGIR1. Plata de diàmetre notable (26 cm.) d'argila reduïda grollera, molt moderna. (3) TGIR1. Fragment de base d'un bol, probablement de la forma Dragendorff 37, de la T.S. Sud-gàl·lica. (4) TGIR17. Base d'un recipient d'argila beig, dura, compacta, uniforme i ben depurada, amb presència de petits puntets blancs, i parets, exterior i interior, bastant polides, amb marques visibles del tornejat. Ceràmica comuna oxidada antiga. (5) TGIR17. Olla de parets obertes a l'exterior, sense coll. Argila rugosa, amb desengreixant de punts blancs, de color ataronjat i parets, exterior i interior, de color gris, quasi negre, de tacte rugós. Ceràmica reduïda grollera antiga. (6) Bol de base plana, d'argila ataronjada, amb un vitrificat marronós cobrint paret interna i part de l'externa. Modern. (7) Recipient de parets obertes de ceràmica reduïda grollera. Modern.

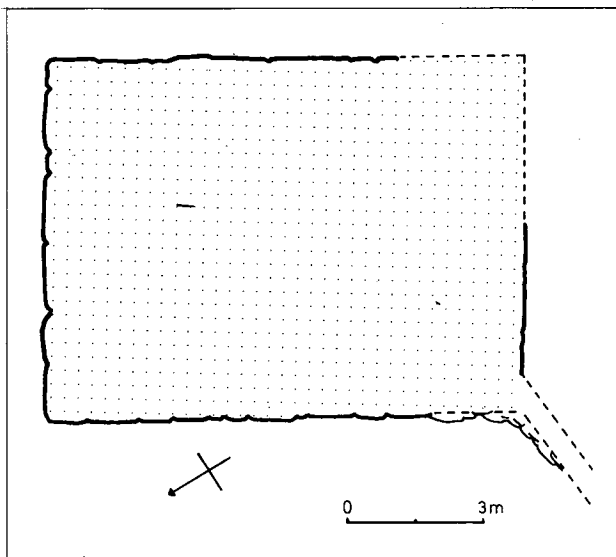

Fig. 15.- Planta de la torre romana amb la unió, en l'angle sud/oest, amb la muralla meridional romana de la ciutat. Com tancaria la muralla septentrional és, ara per ara, una qüestió insoluble.

Erat altior, fortior et pulchior totius regni. Talis erat, et taliter fabricata, quod in hac terra nec tota Hispania similis repereri non poterat. L'any 1412, la torre circular enderrocada era reconstruïda, si bé amb un diàmetre menor d'igual solidesa. Més o menys retocada i millorada continuà complint a la perfecció l'objectiu per al qual havia estat bastida fins al 1814 que fou volada, des de dins, per l'exèrcit napoleònic en retirada. No fou necessari cap nova reconstrucció, la guerra seguia altres direccions que feien inútils aquesta mena de defenses.

Finalment en relació a la torre i al traçat definitiu de la muralla de la ciutat, queda un punt concret que cal aclarir i sobre el qual l'excavació ens ha fornint algunes dades. Ens referim a la unió de la torre i la muralla entorn de l'angle nord-oest. Sobre això cal dir que enlloc hi ha evidències, ni a la cara oriental ni a la septentrional de la torre romana, ni a nivell de paret vista ni de fonamentació, del contacte i unió de les muralles i la

torre. Només era possible que aquest contacte, que per altra banda és obligat que existeixi, car el recinte emmurallat s'havia de cloure, es localitzés contra el costat nord de la cara occidental de la torre romana, just en aquell punt on una poderosa paret medieval de petit carreu (U.E. 8) (fig. 2, fig. 6 i fig. 8) impossibilita l'observació directa. Tanmateix, però, la paret medieval s'adossa, juxtaposant-se a la façana occidental de la torre romana i és possible guaitar, amb una llanterna, i adonar-se'n de què no hi ha cap indici, i això és encara més fàcilment constatable a nivell de fonamentació de la fortalesa romana, que permeti suposar que les muralles de la ciutat cloïen el recinte per aquesta banda (fig. 15). Quina és, doncs, la solució urbanística a aquest problema? No ho sabem pas, ara com ara, i caldrà excavar extensament tota l'àrea per intentar resoldre l'afèr correctament, i encara, amb la possibilitat de no trobar restes *in situ* cosa que dificultaria la interpretació del sector. En efecte, no oblidem que davant de la façana oest de la torre romana, en un moment indeterminat, s'efectuarà un rebaix de terres que afecten el sòl geològic per crear una mena de pati enllosat amb una font, proveïda per un aqüeducte, que hem pogut explorar detingudament. Caldrà, per tant, moure molta terra en direcció, sobretot, a la «Caserna d'Alemanys» per poder trobar indicis concrets. Una solució teòrica, l'única, de moment, que pot ser defensada amb alguns arguments, del tot insuficients per acceptar-la sense més ni més, fa pensar amb una porta d'entrada situada en aquest indret, semblant a l'entrada de «Porta Rufina» (41), amb la torre quasi exempta, sobresortint, i amb el camí d'accés en forma de baioneta. En aquest cas, aquesta hipotètica porta (42), s'ha de cercar més a ponent de la torre romana, entre aquesta i les muralles tardanes que delimiten la «Caserna d'Alemanys». Hi ha, però, un element gens senzill d'explicar: la petita porta d'accés a l'interior de la torre romana, actualment closa, i que no tenim cap dubte en considerar-la original. Quedaria en terra de ningú, la qual cosa no deixa de ser estranya. Deixem, de moment, plantejades aquestes qüestions que, només, l'excavació d'aquesta àrea, podrà resoldre.

41. SERRA-RÀFOLS, *Les muralles ibèriques...*, citat, p. 76 i 78, fig. 117; J.M. NOLLA, *Serra Ràfols i el coneixement científic de l'antiga Gerunda*, a *Revista de Girona*, 84, 1978, p. 257-263; ID., *Excavacions arqueològiques a Girona: sondatges i troballes a la plaça de Sant Domènec*, a *Revista de Girona*, 85, 1978, p. 367-373.

42. És lògic pensar en l'existència d'una porta car, un lloc estratègic tan important i que, en teoria, (i la realitat històrica així ho confirma), havia de ser un dels punts febles i, per tant, més atacats de les fortificacions urbanes, fa necessari que hi hagi la possibilitat còmoda de poder sortir de l'interior de les defenses per ata-

car l'enemic i destruir-li les màquines de guerra i les obres de setge. Aquesta és una constant i, sovint, d'una sortida eficaç en depenia la salvaguarda d'una ciutat assetjada.

Per altra banda, la curiosa planta que ofereix, ara mateix, el sector romà de la Gironella (fig. 15), potser s'expliqui com a estructura defensiva semi-autònoma, una autèntica acrópolis fortificada de la ciutat que justificaria l'aparició del mot *Gerundella*, la «petita Girona», amb una entitat (potser unes muralles?) pròpia. L'excavació del sector d'Alemanys, probablement, resoldrà el problema.